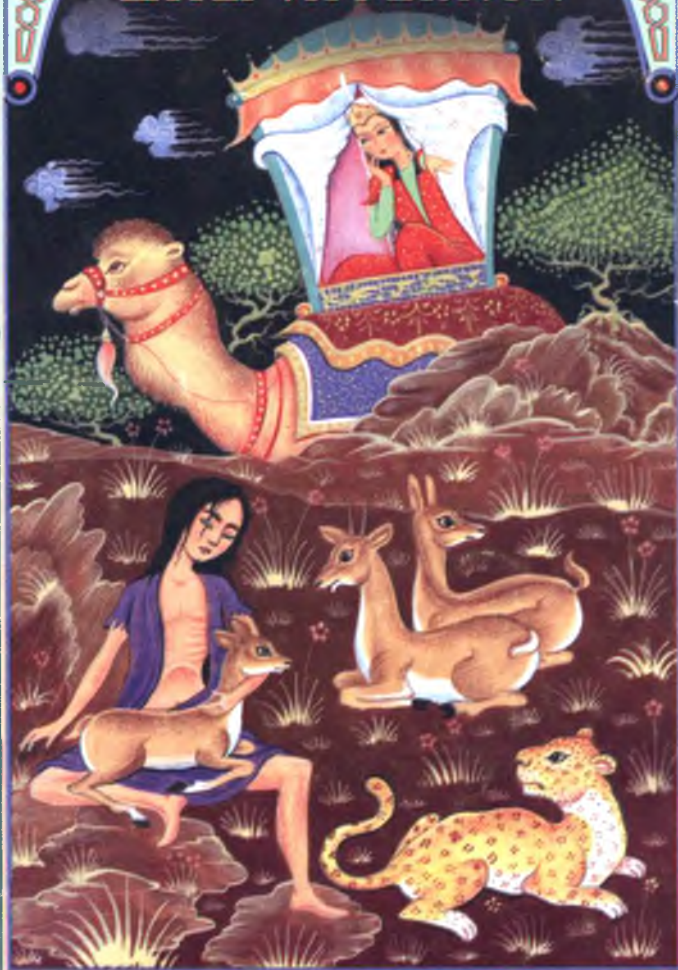
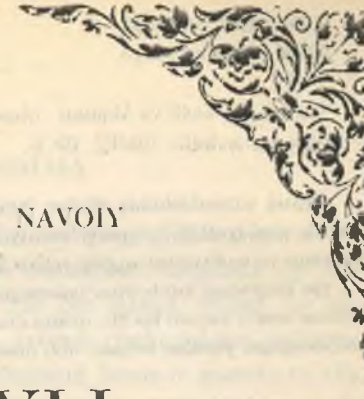
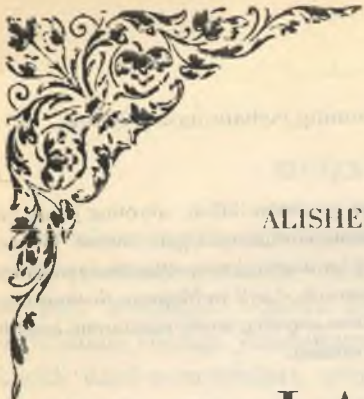

Alisher
NAVOIY

LAYLI VA MAJNUN

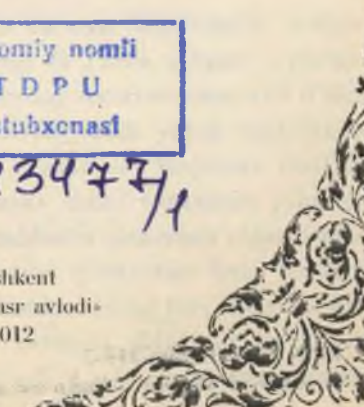

ALISHER NAVOIY

LAYLI VA MAJNUN

(DOSTONNING IXCHAM NASRIY BAYONI)

Nizomiy nomli

T D P U

kutubxonasi

013477/1

Toshkent

«Yangi asr avlodi»

2012

UDK: 821.512.133

BBK: 84(50'zb)5

N-14

Navoiy A. Layli va Majnun / dostonning ixcham nasriy bayoni. –T.: «Yangi asr avlodi». 2012. 68 b.

Buyuk vatandoshimiz Alisher Navoiy asarlarini bilish, ularning jahon va o'zbek adabiyotlari g'oyaviy-badiiy taraqqiyotiga qo'shgan buyuk hissasi mazmun va mohiyatini anglab yetish har birimizning muqaddas burchimizdir.

Qo'lingizdagi kitob shoir qalamiga mansub «Layli va Majnun» dostonining ixcham nasriy bayoni bo'lib, ushbu durdona asarning asosiy mazmunini anglab yetishingizga yordam beradi, deb umid qilamiz.

UDK: 821.512.133

BBK: 84(50'zb)5

Doston matnini qisqartirib bayon etuvchi:

Anvar HOJIAHMEDOV,

filologiya fanlari doktori, professor

Mas'ul muharrir:

Vahob RAHMONOV,

filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Taqrizchi:

Omonillo MADAYEV,

O'zMU dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

ISBN 978-9943-08-316-5

© «Layli va Majnun». «Yangi asr avlodi», 2012-yil

MUQADDIMA

Bundan o'n uch asr muqaddam, aniqrog'i VII asr oxirlarida arab qabilalari o'rtasida otashin muhabbat haqidagi she'rlar tarqala boshladi. Ularda go'zal bir qizga oshiq bo'lib, mahbubasi visoliga yetisholmay, iztirob chekayotgan yigitning kuchli dard-u armonlari, sevgilisining husn-u jamoli ta'rifi, unga bo'lgan samimiy muhabbati ehtirolari bir-biridan nafis baytlar zamiriga jo' qilingan edi. Ba'zilar bu oshiq yigit Bani Omir qabilasidan bo'lib, ismi Qays ibn Mulavvah yoki Qays ibn Muod, sevgilisining nomi esa Layli ekani, qizning otasi rozilik bermagani tufayli unga yetisholmay, es-hushidan ayrilishi, el orasida Majnun, ya'ni «telba», «devona» deb tanilgani haqida gapirishardi. Bora-bora bu she'rlar shu qadar mashhur bo'lib ketdiki, ularni to'plab, kitoblar tuzildi. Yillar, asrlar o'tib mazkur asarlarning yaratilishi tarixi haqida rivoyatlar ham paydo bo'lib, Layli va Majnun haqidagi afsonalar yaratila boshlandi. XI asrda yashagan ibn Qutaybaning «Kitob ush-she'r va shuaro» asaridan ushbu afsona ham o'rin olgan edi.

Fojiali ishq qo'shig'i bo'lgan bu asar keyinchalik Arabistondan boshqa mamlakatlar, Eron va Turon xalqlari o'rtasida ham mashhur bo'lib, bu o'lkalarning shoirlari diqqatini o'ziga jalb eta boshladi. 1188-yili ozarbayjonlik yetuk mutafakkir shoir Nizomiy Ganjaviyning «Layli va Majnun» dostoni maydonga kelib, uning «Xamsa» asari tarkibida jahonga tarqaldi. Pokiza va otashin muhabbatni tarannum etgan ushbu doston ta'sirida boshqa xalqlarning ijodkorlari ham Nizomiy dostoniga naziralar yarata boshladilar. Hind-fors shoiri Xisrav Dehlaviyning 1298-99-yillari bitilgan «Majnun va Layli» dostoni shunday asarlardan biri edi. Unda Majnunning go'zal

Layliga bo'lgan sevgisi bilan bog'liq voqealar bayoni yangi tafsilotlar bilan to'ldirilgan, asosiy timsollar bir qator fazilatlar bilan boyitilgan edi. Yaqin va O'rta Sharqning fors tilida so'zlashuvchi xalqlari Nizomiy va Xisrav Dehlaviy dostonlaridan keng bahramand bo'lsalar, turkiy va boshqa xalqlarning ziyolilari, fors tilini biluvchi savodxon kishilarigina ularni o'qish imkoniga ega edilar. XV asr oxirlarida turkiy xalqlar ham o'z tillarida yaratilgan «Layli va Majnun» asari bilan tanishish baxtiga muvassar bo'ldilar. Sharqda tarqalgan xamsachilik an'anasiga o'z hissasini qo'shib, beshta dostonidan tashkil topgan asar bitgan mutafakkir shoirimiz Alisher Navoiy turkiy xalqlarni 1483-85-yillarda «Hayrat ul-abror», «Farhod va Shirin», «Sab'ai sayyor», «Saddi Iskandariy» dostonlari qatorida ana shu afsona bilan ham tanishtirishdek sharafli vazifani ado etdi. Bu haqda shoir dostonning xulosa bobida shunday deb yozgan edi:

*Men turkcha boshlabon rivoyat,
Qildim bu fasonani hikoyat.
Kim shuhrati chum jahong'a to'lg'ay,
Turk elig'a dog'i bahra bo'lg'ay.
Nechunki bukun jahonda atrok
Ko'blur xushtab-u sofi idrok.*

Natijada, ushbu asar ham barcha turkiygo'y xalqlar orasida e'tibor qozondi, bu tilda yana ko'plab shu mavzudagi dostonlarning yaratilishiga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Navoiy qalamiga mansub ushbu badiiy obida o'z mazmuni, timsollari jihatidan Nizomiy va Xisrav Dehlaviylarning dostonlariga yaqin bo'lsa ham, tasvir usuli, voqealar bayonining keng ko'lamlilik, Majnun, Layli, Navfal, otanonalar, Zayd, cho'pon kabi timsollarning to'laqonlilik, xususan, bosh qahramonlar ruhiy olami, tabiat manzaralarining mukammal va ta'sirchan tasviri, rang-barang she'riy san'atlarga boyligi, tilining aniqligi va jozibadorligi, xilma-xil qofiyalarning mazmundorligi va badiiy nafosati bilan

shu mavzudagi boshqa barcha asarlardan ajralib turadi. Yetuk adabiyotshunos olim Ye.E.Bertels o'zining: «Biz ko'rib chiqqan barcha naziralar ichida faqat ushbu dostonigina katta badiiy ahamiyat kasb etishga sazovordir».¹ degan yuksak bahosi bilan Navoiy «Layli va Majnun»ining jahon adabiyotidagi beqiyos o'rnini ta'kidlab ko'rsatgan edi.

Qo'lingizdagi kitob mazkur asarning ixcham nasriy bayoni bo'lib, doston mazmuni va badiiy qiymati bilan yanada osonroq tanishishingizga yordam berish maqsadini ko'zlaydi. Unda Navoiy asaridagi barcha voqealar saqlangan bo'lib, qahramonlarning ichki tuyg'ulari, tabiat manzaralari tasviri biroz qisqartirib ifodalangan. Mazkur kitob Navoiy «Xamsa»-sining ixcham nasriy bayonini yaratish yo'lidagi bir tajriba bo'lib, kamchiliklarning bo'lishi ham tabiiy. Muhtaram kitobxonlar o'z fikrlari bilan keyingi nashrni takomillashtirishga yordam beradilar, deb umid qilamiz.

¹ Ye.E.Бертельс. Избранные труды. Низами и Физули. —М.: 1962.

LAYLI VA MAJNUN

Arablar diyorida shu o'lkaning boshlig'i bo'lgan bir ulug' hukmdor yashardi. Ko'pdan-ko'p qabilalar unga bo'ysunardi. Hamma uning baxtini tilashardi. Chunki u barcha bechora, muhtoj odamlarga mehribonlik ko'rsatuvchi, dasturxoni hamisha hammaga ochiq bo'lgan mehmonnavoz kishi edi. Qozoni ostida olov hamisha o'chmasdan sahroda adashib qolgan insonlarga kechalari yulduz misoli doimo yo'l ko'rsatib turardi. Hukmdor ilmni e'zozlar, doimo o'z ilmini oshirib borardi. Ot-u tuyalarining, qo'y-u qo'zilarining hisobiga ham yetib bo'lmasdi. Mol-dunyosi mo'l-ko'l bo'lsa ham, uning farzandi yo'q bo'lib, shundan iztirob chekardi. Agar hayoti daraxti yiqilgudek bo'lsa, agar uning yonida bir yosh novda o'sib kelayotgan bo'lsa, u keksaygan daraxtga soya solgan bo'lardi. Bir vorisi bo'lganda edi, hukmdorning mol-dunyosi osmonga sovrulmasdi, umr quyoshi so'nsa, yangi tug'ilgan quyosh o'z nuri bilan qabilani yoritgan bo'lardi. Shular haqida o'ylar ekan, Tangriga to'xtovsiz tavba-tazarrular qilib, o'z orzusiga yetkazishini tinmay iltijo qilardi. Nihoyat, uning orzusi ushaldi: Tangri unga ajoyib bir o'g'il farzand berdi. Shodliklarga to'lib-toshgan ota behisob gavharlarni sohib, o'g'li bilan faxrlanib, farzandiga Qays deb ism qo'ydi. Bu uning otasining ismi edi.

Qancha-qancha doylar uni parvarish qilishga kirishishdi, qimmatbaho matolar, mo'yna-yu po'stinlarga o'rab uni beshikka yotqizdilar. Ular bolani ko'z qorachig'idek asrashar, biror sovuq shamolning unga tegishiga yo'l qo'yishmasdi. Oylar, yillar o'tib, so'ylashni o'rgangach, aqlli fikrlari, dono so'zlari bilan odamlarni lol qila boshladi. Uning har bir so'zi elga maqbul bo'lib, dillariga yoqib tushardi.

Uning donoligi, dilga yoquvchi soʻzlari qabilalarga tarqalib, odamlar uni koʻrishga kela boshladilar. Baʼzilar uning yuziga hayrat bilan boqsalar, boshqalari soʻzlari magʻzini chaqishga intilishar, muhtojlar uni jonlaridan sevib, toʻxtovsiz duo qilishardi. Otasi bilan onasi ham ikki oshiq kabi uni maʼshuqadek koʻrishar, yomon koʻzlardan asrash uchun uni jon pardasi bilan toʻsib, koʻz qorachigʻlarini isiriq qilishga intilishardi.

Qaysning yoshi toʻrt-besh orasida ekan, otasi unga taʼlim berish vaqti yetganini angladi. Oʻgʻlini oʻqitish uchun qabilalar ichidan dono bir ustozni topib kelishni buyurdi. Toki uning farzandi ustoz ilmidan bahramand boʻlib, bor ilmlardan xabardor boʻlsin, ilm-u fanlarni oʻzlashtirib elga tanilsin va olamda baland obroʻga ega boʻlsin.

Nihoyat Qaysga taʼlim beruvchi donishmand bir muallimni izlab topdilar. Ammo u boshqa bir qabilada maktabdorlik qilib, har kuni dars bergani uchun oʻzga biron joyga borolmasdi. U qabilaning sardori qabiladoshlariga har ishda mehribonlik koʻrsatuvchi, yuqori shon-sharafga ega boʻlgan hukmdor boʻlib, ochiqqoʻllikda quyoshga monand edi. Ammo qahri kelganda sahroning issiq shamoli kabi rahmsiz boʻlib, qoʻlida toshlarni mumdek eritishga ham qodir edi.

Sardorning behisob dur-u gavharlari boʻlib, ularning bittasi bilan alohida faxrlanardi. Boʻstonida yuzlab chiroyli gullar boʻlsa ham, ulardan bittasi bilan dimogʻi xush edi. Uchquni sharq quyoshidek boʻlgan bir mashʼal bilan koʻzi nurli, olamni ravshan etuvchi bir shamʼdan xonadoni charogʻon va chiroyli edi.

Shamʼe-yu ne shamʼ – chashmai nur,

Nureki yamon koʻz olidin dur.

Naxle-yu ne naxl – sarvi ozod,

Sarve-yu ne sarv – rashki shamshod.

Oye-yu ne oy – badri toleʼ,

Badre-yu ne badr – mehri lomeʼ.

Shahd ikki labi, vale ratubnoʻsh,

Badr ikki yuzi, vale qasabpoʻsh.

*Zulfi tunida uzori xurshed,
Xurshed uza zulfi shomi ummed...
... Yo'q ikki sochi tunig'a g'oyat,
Ya'ni iki layli benihoyat.
Andin bo'lub oli jilva oroy,
Andoqki barot-u qadr aro oy.
Kinniki bo'lub demakka mayli,
Malfuz o'lmay bag'ayri Layli.*

Otasi bu go'zal va dono qizi uchun bir uyni yasatib, unga maktab qilib bergan, hali aytib o'lganimiz donishmand ustoz unga ta'lim berar, go'yoki farishtadan hur ilm kasb etardi. Ushbu maktabda qabilaning ko'pgina bolalari ham ta'lim olishardi. Osmonni yulduzlar to'ldirganidek, maktab ham bolalar bilan to'la bo'lib, Layli shu yulduzlar orasidagi oyga o'xshardi.

O'g'lini o'qitish orzusida bo'lgan Qaysning otasi ham o'z qabilasida maktab va ustod bo'lmagani tufayli farzandini ushbu ustozga topshirdi. Qays g'ayrat bilan ta'lim olishga kirishib ketdi. U muallimning barcha topshiriqlarini to'la-to'kis bajo etar, hatto ba'zi darslarni avvaldan o'rganib olib, do'stlarini hayratda qoldirardi. Ba'zi kunlarda besh-o'n dars topshiriqlarini o'zlashtirib olardi. Shu zaylda g'ayrat bilan o'qib, barcha bilimlarda yagona bo'lib oldi.

Qays maktabga qatnashni boshlagan vaqtda, Layli bir dardga chalinib, isitmadan azoblanib kasal yotgani uchun ta'lim olishga kelolmayotgan edi. Mijozi issiq bo'lgan Layli asal bilan xurmoni yaxshi ko'rardi. Buning ustiga sahroning issiq havosi ham qo'shilib, uning isitmalashiga sabab bo'lgandi. Qizni isitma chog'ida titrash ham qattiq bezovta qilardi. Tabiblarning muolajalari ham foyda bermayotgandi. Ancha vaqt o'lgach, tabiatning o'zi madadkor bo'ldi-yu, qizning jismidagi dard asta chekina boshladi. Tabiblarning dorulari oxiri foyda berib, yuzlari, lablariga qizil yugurdi, parhezlardan ham qutulib, quvvati o'ziga keldi. Tamomila sog'aygach, bir kuni dugonalarini ergashtirib, maktabi tomon yo'l oldi.

Olam bezakchisi unga pardoz berib, jahon chiroyi bo'lgan bu husn zebiga yana zeb qo'shdi. Zulfi bilan yuzi «xad» so'zini yozgandagi «dol» harfiga, «fam» so'zining nuqtasi esa og'zi ustidagi xolga o'xshardi. O'tdan gulistonga gul ochib, u gul bilan jahonga o't solgan edi. Farqi oldidagi zulfi anbarga o'xshagan qop-qora bo'lib, gulrang o'tiga anbarmisol qora tutun sohib turardi. Yuzi ustidagi naqshli tillaqosh bu o't bilan tutunning uchqunlari bo'lib ko'rinardi. Peshonasi ham o't misoli bo'lib, olovrang labi bu o'tning cho'g'i edi. Hindularga o'xshash qop-qora xoli labining o'ti ichiga suv yashirgan bo'lib, bu – hayot suvi edi. Bu lab o'tidan jahon kuygudek, yo'q-yo'q, jahongina emas, jon kuygudek ko'rinardi. O'tli ikki ko'zi surmalangan bo'lib, o'sha o'tlarga bu surmadan tutun taralib turar, bu o'tlar orasida yuzi g'arq bo'lib, jahonni o'rtaydigan chaqmoq misoli edi. Bu yuz oddiy chaqmoq emas, balki ofat chaqmog'i yoki latofat yashini edi.

Yuzi atrofidagi ikki gavhar go'yo oy bilan yulduzdek yarqirab turar, sochi ustidagi ro'moli noyob iplardan to'qilgan bo'lib, xuddi visol shomidagi oydingning o'zi edi. Husnda oyog'idan boshigacha go'zal bo'lib, boshdan oyog'igacha mahbub, suyuqli edi. Shunday jamoli bilan jahonga, sakkiz osmonga g'avg'o solib, bir nechta teng qomatli, gul yuzli, arg'uvon yanoqli kanizlari oldiga tushib maktabga yetib keldi. Hamdarslarini ko'rib ko'nglini shodlantirish, uni ko'rib xursand bo'lgan ustoz bolalarni ozod qilib yuborsa, qizlar bilan gulshanga borib o'ynab-kulish uning muddaosi edi. Maktabga kirib kelgan go'zal Laylini hurmat bilan kutib olgan do'stlari nihoyatda shodlanishdi. Lekin bu hayotbaxsh bahor bir niholni xazon qildi. Yo'q, yo'q, u niholga boshdan-oyoq o't tutashdi-yu, u o'tga, alangaga aylandi. Ya'ni qizning husni jamolini ko'rgan Qaysning chehrasi qahrabodek sarg'ayib, jismi zaiflashdi-yu, hushidan ketish, yiqilish darajasiga yetdi. U yerga qulab tushmaslik uchun o'zini zo'rg'a tutib turardi. Sohibjamol go'zal qiz ham bu mahzun yigitni ko'rgach, uning kim ekanligini fahmladi-yu, joniga ishq o'ti tushib, nimja qilishini bilmay qoldi, so'ng o'zini qo'lga oldi-da, ikkovlarining

sirlari oshkor bo'lmashligi uchun «Yuringlar, bog'ga boramiz», dedi-yu tez-tez yurib ketdi. Bolalar uning bu so'zlaridan xursand bo'lib, unga ergashishdi. Layli «Kim maktab ahli bo'lsa, bir kungina dashtni tark aylab, bog'da gullar bilan gasht qilsin», deb taklif qilgan edi, maktabdoshlar quvonchi ustiga quvonch qo'shildi. Bo'lgan voqealarni ko'rib turgan Qays ham ularga sheriklik qilishni lozim ko'rib, bog' tomon yo'l oldi.

Go'zal gulshanga yetib kelgan bolalar quvonishib rang-barang gullardan, maysa-yu rayhonlardan bahra olishib, birlari bilan quvalashib shodlanishardi. Olam xuddi to'ti bo'lishni orzu etgandek, butun yer yuzini yashil rangga bo'yagan, sarig' gullar ustidagi tonggi yomg'ir misli oltin laganlar ustidagi durlardek yaltirar, mevali daraxtlarni bezagan oppoq gullar kumush tangalar ichiga ko'milgandek ko'rinishardi. Dashtdagi lolaqizg'aldoqlarning barglari to'kilar ekan, ular shamol esgan payt xuddi uchib yurgan bag'ri qora qushlardek parvoz etar, nargis-u nasrin, binafsha-yu g'unchalar bog'ga ajib bir go'zallik bag'ishlagandi. Gulshanni kezib, turli o'yinlar bilan band bo'lgan bolalarning quvonchlari behad bo'lib, sho'x ovozlari yangrashdan to'xtamasdi. Ular g'unchalar orasida zavqlanishar ekan, Qays bilan Laylining g'unchadek yuraklari bezovta edi. Qalbini ishq o'ti band etgan go'zal qizning xayoli parishon bo'lsa, Qays aql-u hushidan ayrilgandek behol bo'lib, o'rtoqlarining bergan savollarini tushunmas, anglab yetgan chog'da esa nima deb javob berishga ojizlik qilardi. O'z ishqini yashirish uchun intilar ekan, goh ko'zidan tinmay yosh oqizar, goh beixtiyor oh tortar, sevgilisiga boqishni istar ekan, dilidagi o't kuchliroq alangalanar, boqishga quvvati, boqmaslikka esa toqati yo'q edi. Ba'zida ko'z qiri bilan boqib qolsa, jonidan o'tli oh chiqardi.

Layli ham gohida Qays yuziga nazora qilar ekan, uning yuragiga tushgan o'tdan ogoh bo'lib, jismidan o'rin olgan iztiroblarini anglab yetar ekan, o'z qalbidagi ishq olovidan o'rtanar, bolalarga sezdirmay, bir fursat topib, yigit ahvolini

so'rab, unga iltifot qilishni, ayni vaqtda o'z ko'nglidagi ishq dardini izhor etishni juda-juda istardi.

Bolalar o'yin-kulgi, gullarni tomosha qilish bilan band ekan, Layli sayr qilib yurib, bir gul chamani oldidan chiqib qoldi.

U chamanzorning to'rt tomoni gul butalari bilan to'silgan bo'lib, ichkaridagi odam ko'rinmasdi. Go'zal qiz o'sha butalar orasiga kirib qolgan edi, bir bulbuli zorning tikanlar orasida mahzun o'tirganini, o'z ahvoliga zor yig'latayotganini, yoriga yetisholmasligi haqida afsus-nadomat chekayotganini ko'rdi. Layli xijolat cheksa ham, Qaysga murojaat etdi:

*«Key turfu yigit, ne holating bor,
Ne nav' g'am-u ma'domating bor?
Kim shodlig'ing yo'q o'zgulardek,
Obodlig'ing yo'q o'zgulardek.
Ashobg'a mayli bog'-u gulzor,
Ham tun sunga resh-u, ham ko'ngul zor.
Sen nola qilib g'amin nedin sen?
Ashiking oqizib hazin nedin sen?
Ishrat chog'i mehnating ne ya'ni?
Sho'robav-u hasrating ne ya'ni?
Bu g'am senga quydin o'ldi hodis,
Kim bo'ldi bu shiddatingg'a bois?»*

Qays, bu go'zal dilbar o'z ahvoli sababini so'ragach, kuchli bir oh tortdi-yu, uning shirin so'zlaridan lol bo'lganicha, yuziga o'z holatini qon yoshlari bilan yozdi. Yo'q, yo'q, tili bilan shunday sharh ayladi:

«Ey, jonimga hayrat o'tini solib, bir ko'rishdayoq ko'nglimni olgan, jamolidan chaqmoq sohib, vujudimni o't ichiga g'arq qilgan, zulfini ochish bilan qarorimni olib, ro'zgorimni qora qilgan, avval afsona aytib, ko'nglimni xarob aylagan parivash! Qilgan ishlaringni yashirib, mendan so'rashing nimasi? Boshqalar sezib qolmasligi uchun bu xil o'yin qilmog'ing nimasi? Bu azob-uqubatlarni menga yetkazgan o'zingsan-ku! Bu tuhmatni kimga qilay?

Ko'nglimni yashirinch a olding-u, men uni sendan qaytarib ololmayapman. Sen esa o'zingni soddalikka olib, lablaring afsona so'zlayapti. Jonimni o'tga yoqqaning yetmaganidek, bunday so'zlar aytishingga hojat yo'q edi. O't ustiga yog' quymog'ing, kuygan yaramga dog' qo'yishing ne edi?»

Shu so'zlarni aytgan Qays behol bo'lib hushidan ketdi.

Layli esa oshiq yigit boshini qo'yniga olib, uning yuziga ko'z yoshlarini sochib, sevgilisiga achinganicha, Qays yuziga ba'zan gulob sepib, uni o'ldirib qo'ydim, deya yig'lab, motam tutardi.

Laylini qidirib bu yerga kelib qolgan bir-ikki dugonasi bu voqeani ko'rgach, olam ko'zlariga qorong'u bo'lib, «Bu qanday hol bo'ldi?» deb qo'rquvga tushdilar. Go'zal dilbar o'ziga kelgach, bo'lib o'tgan voqeadan ularni xabardor qildi-da, o'z dardiga chora so'radi. Kanizaklardan biri Layliga hamdardlik bildirib, «G'am yemasang ham bo'ladi, hech kim ishq o'tidan halok bo'lgan emas. Sen bu yigitni bizga topshirgin-da, tezlik bila qabilaga qayt. Toki odamlar bu ishdan ogoh bo'lishmasin. Biz biron chorani o'ylab toparniz», dedi. Layli ular aytganicha ko'nglini o'sha yerda qoldirib, uyi tomon yo'l oldi. Kanizaklar Qaysning do'stlarini topishib, ularning mehribonlik ko'rsatishiga ishonch hosil qilgach, o'zlari ham uy tomon yo'l olishdi.

Bu qorong'u kechani yulduz gullari go'yo bir gulistonga aylantirgach, bahor go'zali bo'lgan Layli ichi qonga to'lib, tez-tez yurib o'z qabilasiga yetib bordi, lekin g'unchadek qalbi oshiq yigit ahvolidan tashvishda edi. Bu payt Qays hushidan judo bo'lganicha tuproq misoli yerda yotar ekan, jismida ruhdan asar ham yo'q edi. Yarim kechasi yoqimli shamol chamanzor bo'ylab sayr etar ekan, gullar atri dimog'iga yetib, g'arib yigit ko'zini ochdi-yu, o'zining chaman ichida, sarv-u gul-u yosumanlar orasida yotganini ko'rdi. Bulbul uning ahvolini ko'rib, boshi ustida sayrab turar, gul holatiga nazar tashlab, gulrang yoqasini pora qilgan, nargis shabnamdan ko'z yoshini to'kib tinmay yig'lar, ayriliq dardi dog'ini ko'rib turgan lola ko'ksida qora dog' paydo bo'lgandi. Dili yaralangan binafsha

g'am chekib, ustiga motam libosi – ko'k kiyim kiyib olgan, bu azadan xabar topgan daraxtlar osmonga bo'ylarini cho'zib, motam bayrog'ini tikkan kabi g'am chekishar, suv motam tutib oqar ekan, ovoz chiqarib yig'lab borardi. Sarv-u shamshodlar ham yigit holiga chiday olmay iztirobda qolishgan, «Ishq uni bejon qildi» deb bilgan chirmovuqgul o'z-o'ziga chirmanib olgan, sabza-ko'katlar o'zlarini tilga aylantirishib, Qays g'ami haqida afsona to'qishardi.

Oshiq yigit bularning ahvoliga nazar tashlar ekan, o'lishdan boshqa chora topolmasdi. Atrofida biron do'sti ko'rinmas, ichidagi o't uni azoblar, qoshida sevikli yorini, do'stlarini topolmay dilida dard to'la edi. Quyosh botib, oqshom tushganda ham hajr o'tida o'rtanib g'am-alam chekar, lekin dardiga davo topolmasdi. Shunda ko'z yoshlarini tinmay to'kib, ko'ylaklarini pora qilib, faryod urdi, ohidan osmon qorong'u bo'lib, falak ko'z yoshlarini to'ka boshladi...

Liboslari qizil qonga bo'yalgach, osmonga uning ohidan quyuq tutun yetishdi. Yo'q, yo'q, bu uning o'rtanayotgan jismi somonining tutuni edi. Bu oh yetgan osmonda goh shu'la, goh tutun paydo bo'lar ekan, undan jahonni somon o'ti tutuni qoplab, falakkacha yetib borar va osmonlar ko'zini yoshga to'ldirardi.

Qays o'z yuzlariga shuncha shapaloq urdiki, za'faronmisol chehrasi ko'karib ketdi. Bundan ko'ngli ozor topib, kulish o'rniga yig'lay boshladi. Ko'ksiga firoqdan tosh urib, yoriga mushtoqlikdan boshini yerga urardi. Dard-u alamlar uning ko'ngliga sipohlardek hujum qilar ekan, ohi o'ti ularning bayroqlaridek ko'kka ko'tarilardi. Bu sipohlar Qays ichiga o't solib, ko'ngli mamlakatini payhon qilib tepkilar, bu sipohlar sal uzoqlashgach esa, yangi bir balo askarlari yetishib, u mamlakatni yer bilan yakson etardi. Oshiq hajrga muhtalolik tufayli shunday azoblar chekar ekan, tong quyosh o'tini pufladi.

*Ko'k gulshani gullari to'kildi,
Gullarki to'kildi, g'uncha kuldi.*

*Ko'k bog'ida gullar o'ldi nobud,
Yer bog'ida gullar o'ldi mavjud.
Ul bog'da har nekim sochildi,
Go'yoki bu bog' aro ochildi.
Bedil ko'ribon yonug' jahonni,
Chekti yana oh ilu fig'onni.*

Boshida g'am chekib turgan gulga boqib, «Qani u shakarxand gul, sening yuzing yorim chehrasiga o'xshar ekan?» – deb xitob qildi. G'unchaga boqib, uni sevgilisi og'ziga o'xshatolmadi. Sarv oyog'iga yuzini surib, «Bu uning tik qaddi bo'lmasa ham, yorim qaddi-qomatidan nishon beryapti», deb oh urdi. Gohida binafshaga o'z mehrini ko'rsatib, oldidan bosh ko'tarmay yori atrini izlar, goh sabza-o'tlarga yuzlarini surtib, «Gulshanda yurgan chog'da gul yuzli yorim oyog'i senga tekkandir», deya fig'on chekar, nargis ko'zi dildori ko'zlarini yodiga tushirganda, yig'lab, ozor chekar, bemorlardek tani zaiflashardi. Tuproqda Layli oyog'i izlarini ko'rganda, Qays ularni ikkala ko'zi bilan berkitib, «Bu yerga yorim oyog'i yetgan ekan, tuprog'ini surma etgan ekan», deb oh urar, gohida suvdan belgi so'rab, ko'z yoshlarini suvdek oqizib: «Chamanda yorim kezgan chog'da uning aksi shu suvga tushgan», deya fig'on qilardi.

Bulbul bilan suhbatlashib fig'oni uning navosini bosib ketar ekan, Qays unga murojaat etib: «Sening nola chekishingga sabab yo'q, axir sen yoring visolidan xushnudsan, go'zal gulshan–sening maskaning, gul butasi–makoning. Gullar bilan doimo suhbatdasan. Yoki yor visolidan bezor bo'ldingmiki, shomdan sahargacha elga ovozingdan ozor berib, o'z oshiqligingni oshkor qilasan. Sen visol ahlisan, shuning uchun hajr ahli qoshida behuda so'zlar aytishdan to'xta. Mana men dardli, yuragi jarohatlangan, yor visolini izlab topolmayotgan oshiqman. Jismi zorim g'am o'tida o'rtanmoqda, jon kabi sarvi gul uzorim yo'q, sen nola chekaverma, nola chekish menga munosib. Sening oldingda visol bog'i bo'lsa, mening bag'rimda esa firoq dog'i;

sening yoningda guli bahori bo'lsa, mening ko'nglimda firoq toshi bor».

Shunday deb Qays yana hushidan ketdi-da, oh tortib joni chiqqandek yerga yiqildi.

Qizlar Qaysni bir do'stiga topshirib ketishgandi. U bir gul butasi ortidan do'stining ahvolini nazorat qilib turar ekan, uning holatini anglab yetdi-da, qabila tomon yo'l oldi. Tez-tez qadam bosib, qabilaga yetib kelib, hamma hayajonda ekanini ko'rdi. Chunki Qays o'sha tunda uyiga qaytmaganidan ogoh bo'lgan ota-onasi uni qidirish uchun har tomonga odamlar yo'llashgan edi. Qaysning do'sti bo'lib o'tgan voqealarni so'zlab bergach, hamma yigit yotgan joyga shoshildi. Ko'ylaklari pora-pora bo'lib, tuproqqa belanib, ishq azobidan behush yotgan Qaysni ko'rgan qabila ahli tuya ustiga kajava yasab, uni o'z manzili tomon olib ketdilar.

Qays o'z boshiga tushgan savdolardan bexabar, hushsiz yotardi. Bir zamon o'ziga kelib, ko'zini ochdi-yu, g'amga to'lgan, xuddi motam tutishayotgandek iztirob chekishayotgan ota-onasini ko'rdi. Otasi mehr bilan peshonasidan o'pdi, onasi esa boshida parvona bo'lardi. Bu voqealarni anglab yetgan Qays xijolat ichida qoldi. Uyalganidan yuqori boqa olmasdi. Otasi bilan onasi o'g'illarining bu holatini ko'rib, unga nasihatnamo so'z deyishdan ham hayiqishardi. «Agar uning bu ahvoli sababini surishtirishga tushsak, xijolatdan nobud bo'lishi ham mumkin. Yaxshisi, bo'lib o'tgan voqealarni unutsin», degan xulosaga keldilar. Barcha uy-uyiga tarqalar ekan, bir-birlariga turli fikrlarni bildirishar, biri «Ajoyib holga tushibdi», desa, boshqasi: «Qiziq xayol yuz beribdi», deb so'zlardi.

Qays uyida yakka qolgach, yuz bergan voqealar haqida o'yga botdi, o'z boshiga tushgan kulfatga chora izlab topolmasdi. Sevgilisini izlab vodiy-u tog'lar tomon yo'l olay desa, ota-onasining yana og'ir dard chekishini o'ylardi. Oqshom tushgach, ishq o'ti uning ixtiyorini qo'lidan oldi-yu, Layli g'ami ota-onasi haqidagi o'y-fikrlarini ham yodidan chiqardi, o'zini sevgan kishilarning holini ham unutib,

mahbubasi uyini izlab yo'lga tushdi. Es-hushini unutib, beixtiyor, mast odamlardek yiqilib-turib borar ekan, ko'z oldida qabila o'ti paydo bo'ldi, uni ko'rishi bilanoq iztirobi qo'zg'alib, otashin bir oh urdi-yu, tutun misoli o't tomon yo'naldi. Alanga oldiga yetib borgan Qays unga qarab xitob qildi: «Ey, hijron tunida ishq yulduzigina emas, ishq gavhari bo'lgan alanga, sen shodlik mash'alasi, gavhari shabcharog'san... G'am shomida qo'limdan tutib, hijron tunida ko'zimni yoritding. Sening maqtovingni qanday ayta olay, shukringni qaysi til bilan bayon qilay? Oy bilan kun senga ikki manqal – otashdon, o'tining ud bilan sandal bo'lsin. Hamisha shunday mehribonlik qilib, jahonni yoritaver!»

Qays bu so'zlarni aytib tugatgan ham ediki, qabiladan it ovozi eshitildi. Buni eshitgan oshiq yigitning jismiga kuchli bir alam, ko'ngliga iztirob tushdi. O'sha itdek fig'on chekdi-yu, karvondan qolib ketgan odam o'z do'stlarini bor ovozi bilan chaqirayotgandek, ovoz kelgan tomon yugurdi. Uning tilida esa shu so'zlar yangrardi: «Ey, hazin ovozing jonga xushxabar yetkizuvchi, ruhim ozig'i bo'lgan jonivor, sen g'am tuni vafo ko'rsatuvchi, yo'ldan adashganlarga rahnamolik, yo'l boshlovchilik qiluvchisan. Jonim ayog'laring fidosi bo'lsin. Men o'z maqsadimga erisholmay yurgan bo'lsam, sen o'sha joyning posbonisan. Sen bilan men ikki do'stmiz, lekin men xor esam, sen mukarramsan. Sen yor eshigida shod-u masrur bo'lsang, men undan mahrum bo'lgan g'arib-u mahjurman. Sen uning ko'chasida istaganingcha har tomonga sayr qila olasan, mening ko'zlarim esa faqat biyobonni ko'radi, xolos. Sen yorim ko'chasida toshga bosh qo'yib yotsang, mening boshimga mahbubadan ayriliq toshi yog'ilgani-yog'ilgan. Sen vafoda ham, sadoqat-u safoda ham mendan ortiqroqsan. Shunday bo'lmasa, nega falak meni xor etdi-yu, seni hurmatga sazovor etdi? Qonxo'r sipehr seni muhtaram-u meni xor qilgani shukronasi uchun fig'oningni mendan yaxshiroq sozlab, ba'zan men uchun o'sha ostonani o'pib qo'y!»

It bilan shu tarzda suhbatlashgach, ko'zi oldida Layli qabilasi paydo bo'ldi. Qabila qorasini ko'rgan Qays ichiga

zaiflik yuzlanib, yurishga madori qolmadi, qadam tashlashga har qancha harakat qilmasin, oyog'i chirmashib yiqilib tushdi. Bir necha bor yiqilib, bir necha bor turdi, go'yo har yiqilishi yer o'pish uchun bir bahona edi. Shu tarzda yiqilib, turib qabilaga yetib keldi-yu, joni og'ziga yetib, hushidan ketdi. Goh hushida, goh behush bo'lib, qabila atrofida aylanar, har lahzada jonni kuydiruvchi o'tli fig'on tortardi.

Yuqori martabali arab qizi Layli ham Qaysga muftalo bo'lgandi. Ko'nglidagi yashirin siri dardini tortib kechalarni uyqusiz o'tkazar, tun-u kun uning xayoli bilan band bo'lib, murodi Qays visoliga yetishish edi. Oshiq yigit uning qabilasiga yetib kelgan kechada uning ham ko'ziga uyqu kelmay, hijron alamini tortib o'tirar ekan, qulog'iga mungli, hazin bir ovoz eshitildi. Bu ovozdan ichiga o't tutashib, ko'ngliga iztirob tushdi. Oromidan ayrilib, o'rnidan turdi-da, eshikdan tashqari chiqdi. Qabila ahlining barchasi o'yquda edi. Ishqi yo'q odamlarning maqsadi uyqu bo'lsa, ishq ahliga uyqu haromligi ayon-ku!

Laylining holatini kuzatib yotgan doya, qizning muhabbat o'tida qovrilayotganidan voqif edi. U Qaysga ham mehribon bo'lib, jon fido qilishga ham tayyor edi. Qays maktabda o'qir ekan, bu ayol o'zini uning ham doyasi kabi sevar, Qays ham o'zini unga farzand kabi tutardi.

Layli uyidan yugurib chiqqanida, doya ham soyadek uning ketidan ergashdi. Ishq o'tida qovrilayotgan Layli o'z sevgilisi turgan yerga yetib borgach, bir-birini ko'rgan oshiq bilan ma'shuqa shunday bir oh tortdilarki, o'tlaridan jahon yorishib, xirmonlariga shu'la tushdi. Hush xirmoni kul bo'lgach, ikkala hushsiz behush bo'lib yiqildi.

Doya bu pok ishqni ko'rib, dili o'rtandi. Ularning behush yotishini kuzatar ekan, Qays bilan Layli o'z hushida bo'lganida ham bir-birlariga dil so'zlarini aytoymasliklariga ishonadi. So'ng har ikkalasiga boqib, achchiq-achchiq yig'ladi-da, bularning ikkalasi o'ziga kelgunlaricha biron kimsa ko'rib qolsa, ikkovi uchun ham yaxshi bo'lmasligi, hatto ikki yosh o'z muhabbatlari yo'lida halok bo'lishlari ham mumkinligini angladi.

So'ng ularning birini – Laylini, quyoshni charx zoli ko'targanidek, yelkasiga olib, qaddini egganicha olib kelib o'rniga yotqizdi. Doya yana ortiga qaytib, Qays yotgan yerga keldi-da, onasi kabi joni kuyib, goh sudrab, goh ko'tarib qabiladan uzoqroq, elning vahm-u gumonidan chetroq joyga olib borib, biron gazanda tegmaydigan bir yerga yotqizdi-da, Laylining oldiga shoshildi va uning yoniga yotib uyquga ketdi.

Qays kechasi Layli qabilasi tomon yo'l olib, u yerda aytib o'tilgan voqealar yuz bergan chog'da kunduzi o'z manzilida o'tirgan yigitning nogoh g'oyib bo'lishi uning qabilasi ahlini yana tashvishga soldi. Otasi bilan onasi yana yig'lashga tushishdi, har tomonga odamlar yuborib, uning biron belgisini topishni buyurishdi. Uning Layli qabilasi tomon ketgan izlarini ko'rishdi-da, qabilaga yetib borgach, u yerdan ikkita oyoq izi chiqib kelganini aniqlashdi, bu izlardan borib uch kishi uchrashgach, ikkitasi yerda yotganini, bir yotgan odam sudralib biyobon sari yo'l olganini, yana bir yotgan odam pari kabi yo'q bo'lib qolgani, yana bir iz qabila tomon ketganini ko'rishdi-da, sudralgan iz bilan yo'l tutib, Qaysning qumlarga ko'milib yotganini, shamol esib, uning jismini qum bilan ko'mib yuborganini bilishdi. Qays boshdan oyog'igacha tuproqqa ko'milib yotar, u bilan o'lik orasida farq qolmagandi. Qabila ahli bu holni ko'rib, yoqalarini yirtishdi, boshi ustida zor yig'lashar, uni o'ldirib ko'mib qo'yishgan, deb o'ylashib, tuproqni ochib, o'z boshlariga tuproq sochardilar. Ba'zan-ba'zan nafas olayotganini sezib qolishgach, shukr qilishib shodlandilar, so'ng uni birovga ko'tartirib, tezlik bilan qabila sari yo'lga tushdilar. Qaysning ahvolini ko'rgan otasi yig'idan behol bo'lib qoldi. Onasi fig'on chekib, ko'zidan to'kilgan qonli yoshlari yuzini yuwardi.

Qays hushiga kelgach, barchaning oldida boshini quyi solganicha, indamay turardi. Odamlar chor atrofidan uni malomat qila boshladilar. Biri «Sanga bu qanday havas bo'ldi?» desa, boshqasi «Havas bo'lsa ham yetar endi!» deb nasihat qilardi. Har bir nasihat unga qon to'kuvchi bir nayzadek, devonalar boshiga otiladigan toshlardek tuyulardi.

Birovi «Uning qulog'iga nasihat kerak!» desa, boshqasi «Uning oyog'ini zanjirband qilish darkor», deb so'z qotardi.

O'sha kun shunday so'zlar bilan kech bo'ldi. Lekin oshufta, oshiq yigit bunday gap-so'zlarga zarracha e'tibor bermas, ulardan xafa ham, xursand ham emasdi. Olam o'zining kun chirog'ini yashirgach, tun Qaysning dimog'ini yana bezovta qila boshladi. El uyquga yotar ekan, ishq uni uyda diltang qila boshlagach, u sakrab turib qabiladan tezlik bilan chiqdida, dilbari manzili tomon yugurib ketdi.

Ertasiga ertalab uning zor-u notavonlari yana har tomonga yo'l olishib, fig'on qilishib, uni oldingidan ham zor-u mahzun holda, dard-u g'ami esa burungidan ham kuchaygan bir holatda topib kelishdi. Har tun Qays shu tarzda qochib ketar, qabila ahlining qilar ishi uni qidirib topish bo'lib qoldi. Bu ishlardan elning sabr-u toqati tugab, ota-onasi-yu qarindoshlari nima chora qilishni bilolmay qolishdi. Qaysning ahvoli borgan sari og'irlashib borarkan, unga nasihat qiluvchilar ham tobora zabunroq bo'la boshladilar. Yigitning es-hushi tobora zaiflashib, devonalik qiliqlari kuchayib borardi. Bolalar uning ketidan tinmay yugurib, «Majnun» deb baqirishar, u esa bunga parvo qilmay, har bir savollariga javob berardi. U qayerga borsa, el «Majnun keldi», «Majnun keldi» deya qichqirishardi. Qays esa ot nima ekanini ham, o'z otini ham, qabilasi-yu qardoshlarining otini ham unutgan bo'lib, «Layli» degan nomnigina anglardi. Hamisha «Layli!», «Layli!» deb chaqirar, odamlar esa uning o'zini «Majnundir bu, ushbu Majnun» deb xitob qilardilar. Shu holatda har tongda va har oqshomda Layli qabilasi tomon yo'l olar, qabila atrofini bir necha marta aylanib chiqar, avval qadam qo'yadigan joyiga bosh qo'yib, keyin esa ko'ksiga tosh urar, qabilani har safar aylanar ekan, «Qonim to'kilsa, qabilasiga jonim sadqa», deb so'zlar, keyin ko'z yoshlaridan sel to'kib, sahro tomon yo'l olardi.

Majnun haqidagi gap-so'zlar el ichida afsonaga aylanib, butun Arab mamlakatida mashhur bo'lib ketdi. Har kimsaning tilida Qays ishq haqidagi hikoya eshitilardi. Layli otasining bir-ikki mehribon kishisi unga bu voqealarni so'zlab berishdi.

«Omirlar qabilasida Qays degan dono, aqlli bir yigit bor edi. Eshitishimizcha, hozir es-hushini yo'qotib, hamisha dashtda oh-faryod urib kezib yurganmish. Parishonligining, devonaligining chegarasi ham yo'q emish. Deydilarki, uning bu ahvoliga bir hursifat go'zal ishq sabab bo'lganmish».

Laylining otasi bu so'zlarni eshitib g'amgin bo'ldi-da, barmog'ini tishlab, «Bechora! U yigitni ko'plar ta'rif qilib gapirishardi. Qobiliyatli, dono, pokiza yigit deb maqtashardi. Aqli komil, gap-so'zlari yoqimli bo'lgani uchun menga ham ma'qul edi u. Otasining holi qanday ekan? Bechora onasi g'am-alamda azob chekayotgandir. Uning iztiroblariga qaysi qiz sabab bo'lgan ekan? Qaysi bir gul uni bunchalik tashvishga qo'yibdi, qaysi sarv uning yig'isiga bois bo'libdi? U go'zal qaysi qabiladan ekan?» dedi. So'z boshlagan kishi javob berib, «Ey muhtaram zot! So'rayotganing uchun bor haqiqatni aytishim zarur. Odamlar u yigitning ko'ngli shu qabilaga mansub go'zalda bo'lsa kerak, deyдилar. Ularning bu xil so'zlariga anchagina dalillar ham bor. Bu dashtda qabilalar ko'p bo'lsa ham, uning ko'ngli birontasiga moyil emas. Lekin har sahar va har shom payti u ushbu qabiladan orom topadi. Jonining qiblasini ham, jon-u jahoni ham shu qabila. Uning or-nomus manzili mana shu uydur. Hamisha odob bilan so'zlaydigan bu yigit yaxshi she'rlar ham yozadi. Nazmda birgina ismni tilga oladi. Bu ismni atashdan ojizmiz. Biz bilganlarimizning barini aytdik. Bu ish haqida qanday fikrga kelish o'zingga havola».

Laylining otasi gap nimada ekanini anglab yetdi, alam bilan bir to'lg'anib olib, boshini ushlaganicha bir zamon o'ylanib qoldi, lekin yaxshi ham, yomon ham so'z demadi. Ancha payt chuqur o'ylanib, so'zlovchiga shunday dedi: «Tezlik bilan borib Omiriyilar sayidi-qabila boshlig'iga shu so'zlarimni yetkaz: «Bu xil gap-so'zlar bizga ham, senga ham munosib emas. Odamlarning aytishlaricha, sen bor gapdan xabardor bo'la turib, shu chog'gacha o'g'lingning jinniligini to'xtatish uchun biron chora ko'rmabsan. Kim jinnilikka yuz tutsa, uning birdan-bir davosi zanjirband qilishdir. Sen mening obro'-

e'tiborimni, arablar o'rtasidagi mol-dunyo-yu shavkatimni bilmaysanmi? O'g'lingga ham, senga ham nimani istasam – qila olaman. Lekin sen bo'layotgan ishlardan yaxshi xabardor bo'lmaganing uchun haligacha chora ko'rmagansan, deb o'ylayman. Endi hamma gapdan ogoh bo'lding, tezda biron tadbir bilan ahvolni tuzat. Bundan keyin farzanding o'z ishida davom etadigan bo'lsa, avval uni o'ldiraman, keyin senga qahrim qudratini ko'rsatib, qabilangni bu dashtdan yo'qotaman!» Yuborilgan odam Qaysning otasi oldiga yetib kelib, unga o'z amirining topshirig'ini to'la-to'kis yetkazdi. Tinglovchi javob uchun so'z topolmadi. Bu xil muomala uni qattiq ranjitgan bo'lsa ham, boshqa chorasi yo'qligi tufayli, barcha so'zlarni qabul qildi. Xabar yetkazgan odam o'z manziliga jo'nab ketgach, bu qabila tashvish ichida qoldi. Barcha odamlar sahroga yoyilib, Qaysni izlashga tushishdi. Uni qumlar ichida, xuddi qaroqchi tunagan kishidek yotgan holda topdilar-da, ixtiyoriga qaramay, uyga olib kelib, zanjirlar bilan bog'lab tashladilar.

Qo'l-oyoqlari kishanlangan telba yigit bir necha kun goh baland, gohida past ovoz bilan faryod qilib, kunduzlar-u kechalarni ovqatsiz-u uyqusiz o'tkazdi. Ko'ngli g'am xanjaridan yarali, yaraligina emas, pora-pora edi. Ishq iztirobida cheksiz jaf chekayotgan yigitni davolash uchun otasi turli tabiblarni chaqirar, ishq balosidan bexabar hakimlar goh nasihatimiz fikrlar aytishar, sharbat ichishni, yig'lamaslikni maslahat berishar, goh yog'och bilan kaltaklashar, Qays esa bu ishlardan kulgisi qistab, gohida o'z kulgisidan xijolat chekib ko'z yoshini to'kar ekan, bedard hakimlar uning ahvolini anglay olmay, ba'zida tig' bilan davolashni afzal ko'rib, jismini har tarafdan kesishar, Qays esa goh behush, gohi o'ziga kelib, ko'zlaridan goh suv, goh qon to'kardi.

Bir necha vaqt shu tarzda o'tdi. Qaysning ahvoli tobora og'irlashib borardi. Bir tun nihoyat qorong'u, xuddi kun xazinasini ajdaho yutgandek bo'ldi. Shu kecha hijron tunining asiri bo'lgan Majnun o'z ahvoli haqida o'ylanib qoldi, g'am chaqmog'i uning vujudini kul qilib, faryod ura boshladi: «Bu

dunyoga kelmasam yoki vujudim yo'q bo'lib ketsa bo'lmasmidi? Men xastani olamga keltirishdan qazoning maqsadi nima ekan? Jismimga ruh yo'ldosh bo'lganda, tug'ilgan zahotiyog o'lib ketsam koshki edi. Ishqdan alam yetmay turib ikki ko'zim ko'r bo'lsa qani edi? Gadolik qilib eshikma-eshik yurib bir luqma ovqatga zor bo'lsam, ochlikda o'lib ketsam, bu mashaqqat-u balolarni ko'rmagan bo'lardimku! Hozir esa men ojiz bir xasman, jismim esa xascha ham emas. Bu holda umr ko'rgandan ko'ra dasht-u tog'larda sarson yurib, tog' ustida nola ursam, cho'llarda yugursam koshki edi! Qayg'u ko'nglim uyini zindonga aylantirdi. Eshigi ham, tuynugi ham ochilmaydigan bu zindonda tanim mahbus. Ichkaridagi uylarda esa furqat o'ti yanada kuchliroq. Bu o'tlardan ichim iztirobga to'ldi:

*Kulbamdav maskanimda bu o't,
Jonimda bu o't, tanimda bu o't.
O't ichra birovnikim solurlar,
Bandini oyog'idin olurlar.
O't band ilu bo'ldi jilvagohim,
Mundoqmu azim emish gunohim?» -*

deb nola qilarkan, har tomonga talpinarkan, uning zaif jismi, kuchsiz qo'l-u oyoqlari bir-biriga urilib, jon iplariga shunday kuch bag'ishladiki, bog'lab qo'yishgan yog'och, oyog'idagi temir bandlar sinib ketdi. Ulardan qutulgan Qaysning ko'ngli taskin topdi, oyog'i, ikki qo'li va bo'ynini zanjirlardan xalos ko'rgan yigit yuz shukr qilib, yerga bosh qo'ydi va ko'zlaridan shodlik yoshlarini to'kkancha asta turib eshikni ochdi-da, bor kuchi bilan yugurib ketdi. Shu yugurganicha odamlarning oyog'i yetmaydigan bir dashtga yetib bordi.

Layli o'sha oqshom bog'dan qaytar ekan, chehrasidan olamga gullar sochilib, yuzidagi terlari yerga gulobdek tomardi. U gul bilan gulob ishq o'ti tufayli yanada go'zalroq tus kasb etgan. Har bir qadam bosishida yuz latofat ko'zga tashlanardi. U go'yo sarv ustida gul bargi manzil tutgandek go'zal ko'rinar,

yuz-u jamolini ta'riflashga so'z topish qiyin edi. Lekin ishq g'amidan tashvishlangan, parishon bir holda uyi tomon borardi.

Shu payt yo'lda uni arablarning eng obro'li kishilaridan biri bo'lgan bir yosh yigit ko'rib qoldi. Barcha ayblardan xoli bo'lgan bu kimsaning nomi Ibni Salom bo'lib, oti, qo'ylari son-sanoqsiz edi, tog' bilan tenglasha oladigan tuyalari butun sahroni to'ldirib yuborgandi. Mol-dunyosi sonini hech kim bilmas, har qanday qiyin ishni hal qilish unga oson edi. Parivash go'zal qizni ko'rib qolgan Ibni Salomning joniga ishq o'ti tushdi. O'z muddaosiga yetishni paysalga solmaydigan odam bo'lgani uchun unga uylanishga ahd qilib, qabilasiga yetib borishi bilanoq imkoni boricha ko'proq sovg'a-salom to'pladi-da, bir nechta obro'li, donishmand kishilarni yig'ib, o'z muddaosini bayon qildi. Ular Ibni Salom so'zlarini ma'qullashgach, barcha sovg'a-yu xazinalarni yuklab, Layli qabilasi tomon yo'l oldilar.

Laylining otasi bu so'zlardan xabar topgach, sevinib ketdi. Chunki u Ibni Salomni oldindan yaxshi tanir, u es-hushli, mol-u dunyosi serob odam bo'lib, Bani Asad qabilasining volisi – boshlig'i ekani, u qabila ahlining barchasida qancha mol bo'lsa, Ibni Salomniki undan yuz karra ortiqligini ham yaxshi bilardi. Shu tufayli mehmonlarni ehtirom bilan kutib olib, jon-dili bilan mezboulik qila boshladi. Mehmonlar bu hurmatni ko'rib nihoyatda shodlanib ketishdi, oldin olib kelgan sovg'a-salomlarni topshirishib, keyin asosiy muddaoga o'tib, Ibni Salom maqsadini bayon qilishdi.

Laylining otasi ularning so'zlarini fikrlab ko'rdi-da:

*«Ul qilsa o'g'ullug'um havosi,
Bo'lg'aymen-u men dog'i otosi.
Durrum anga zebi torak o'lg'ay,
Inshoolloh, muborak o'lg'ay.
Lekin anga sabr ham kerakdur,
Kim shoxi gulum shikastarakdur.
Ham navras erur bu naxli ummid,
Yu'niki, hilol erur bu xurshid.*

*Ham tub'ida qolmasun maloli,
Ham sarig' u yetsun e'tidoli.
Andin so'ng bu xujastu furzand,
Ne komki, bo'lmish orzumand.
Kelsun dog'i jomi vasl elib no'sh,
Sari o'lsun-u gul bila hamog'ushi», -*

deb javob qildi. Barcha mehmonlar shodlanishib uylariga ravona bo'ldilar.

Bu dam Layli uyda betob yotar ekan, ahvoli kundan-kun zaiflashib borar, lekin yuragidagi ishq o'tini hech kimga oshkor etmay, bog'ga sayr qilgani borganida charchab qolganidan behol bo'lgani, isitmaga chalinganini o'z dardiga sabab qilib ko'rsatardi. Ko'pchilik qarindosh-u do'stlar bu so'zlarga ishonardi. Lekin ba'zilar uning bemorligi boshqa bir yashirin balo ekanini bilishib g'am chekishardi. Qizning zaifligi boisidan yaxshi xabardor bo'lgan doya va ba'zi dugonalari Layli Ibni Salom haqidagi gaplarni eshitib qolsa, ahvoli yanada yomonlashishi mumkinligidan xavotirlanishardi. Shuning uchun to'y haqidagi gaplarni undan yashirishar, unga bildirmaslikka harakat qilishardi.

Bir kuni bir necha qarindosh ayollar uni ko'rish uchun kelib, dardini yanada og'irlashtirib ketdilar: mehmonlardan biri, qari, hushi kirdi-chiqdi bir kampir qizni xursand qilish maqsadida bo'lib o'tgan so'zlarni aytib yubordi: «Ey gul yuzli qizim, aslo g'am yema, erta-indin sihat topganingda baxting ochilib, barcha murodlaring hosil bo'ladi, sening yoring bo'luvchi yigit senga juda munosib. Dugonalarining hamma yoqda sening baxtingni orzu qilib gapirib yurishibdi», deb Laylini quvontirishga intildi. Bu so'zlarni eshitgan bechora qiz ko'ngli buzilib, ahvoli yomonlashdi-da, hushidan ketib yiqildi.

Bir qancha vaqt behush bo'lib yotgan Layli o'ziga keldi-yu, kampirdan eshitgan gaplarni xotirladi; ahvoli yanada og'irlashib, o'zini o'lar holatga yetishgandek sezdi. Shundan keyin doyasiga yuzlanib, unga yolvordi: «Sendan yashiradigan gapim yo'q. Bir so'zni eshitib yuragim yonyapti. Bu so'z

ma'nosi senga ham ma'lum, faqat sen ham bu gaplarni mendan yashiryapsan. Sen bu ishlarni to'xtatishga qodir emasligingni bilaman, shuning uchun sendan xafa emasman. Faqat bir iltimosim bor: bir dam eshik oldida bo'lib, huzurimga hech kimni kiritmay tursang. Ko'nglim bezovta, gap-so'zlarga toqatim yo'q. Odamlar bir zamon o'z holimga qo'yishsa». Doya qo'lini ko'ziga qo'ydi-da, tashqariga chiqib eshikni bekitti va odamlarga: «Bu uydan nariroq turinglar, Layli uxlayapti», deb e'lon qildi.

Layli uyni xoli ko'rgach yoqasini yirtib, ko'ksiga urib, tirnog'i bilan badanini yulib, ko'zlaridan qonli yosh to'kib, oh-faryod cheka boshladi.

«Ey zolim falak, nega menga bunchalar ozor beryapsan? Mening niholim shoxlarini sindirib, tuproq bilan teng qilding, buning ustiga jafo teshasi bilan uni pora-pora qilishing nimasi? Endi bu nihol parchalarini balo o'txonasiga solishdan maqsading nima? Men bir yosh nihol bo'lib, shoxlarimda tikanu, atrofimda xas-xashaklar yo'q edi. Shodiyona shoxlarim gul ochib, har tong boshim ustida gul sochilardi; barglarimga ofat kuzi yaqinlashmasdi. Kimning ko'ksiga tikan qadab, takabburlik qildimki, niholimni ishq shamoliga yo'liqtirding va sovuq yel bilan uni sindirding. Ishaq uni hammaning oldida parchalagach, hijron qo'liga topshirding-da, boshdan oyog'igacha yaralab, bo'laklarini ham pora-pora qilding. Bu bilan ham cheklanmay, ularni g'am do'zaxiga tashlading. Jonimga bu o'tdan yetayotgan uchqunlar ofat chaqmog'idir. Ofat o'tidan menga bir uchqun tushsa, kul bo'lishdan boshqa choram qolmaydi. Bu uchqun jahonga ham tushib yondirib yuboradi-yu, tutuni osmoni falakkacha borib yetadi. U o't ichida bu zaif g'amzada xashak, chumoli kabi ojiz jismimga do'zax kelib tushsa, ey voh, holi qanday bo'lar ekan? Kimdan qasd olish uchun bu xil yurish qilib, ming chaqmoq bilan qasos olmoqdasan?

Men bu tarzda yuz azob-u mashaqqat asiriman, bechora zor-u zaifim, ya'ni mening asirim bo'lgan yorimning ahvoli nechuk ekan?

Menga bo'lgan muhabbati shavqi tufayli oh tortganida, bu oh uning somondek ojiz jismini uchirib ketarmikan? Sochim g'anida azob cheksa, har lahzada qanchalar jununi, devonaligi kuchayib ketarkin? Qaddim uchun nola qilganida, fig'oni qanchalar yuksaklikka ko'tarilar ekan? Faryod urib yuzimni ko'rishga intilganida, ko'z yoshlari qancha gullarni sochib tashlar ekan?.. Lablarimni sog'inib ko'zidan suv oqizganida, suvdek o'zidan ketib qolarmikan? Qoshim egikligidan voy tortganida qaddi yoy kabi egilarmikan? Kipriklarim haqida o'y surar ekan, yuzlab tikanlar ichida qolgan ko'ngli ne holga tusharkin? Ko'zlarim haqida o'ylaganida, oq bilan qorani ajrata olmay qolarmikan? Qirg'ovul kabi yurishlarimni eslaganida, mening tuzoqlarimga asir bo'larmikan?

*Oyo, ne ekin g'amimda holi,
Chirmanmoq ilu tani chu noli?
Ishqim o'tida yonarmu erkin,
Hajrim g'amida chidarmu erkin?
...Istarmu ekin yuzumni har kun,
Yo'qlarmu ekin sochimni har tun?
Bas, yo'q angu munchu mehnat-u g'am,
Kim bilgusidur bu qissani ham.
Sog'ing'ay ul emgak oshnosi,
Mendin bo'lmoq bu ish rizosi.
Faryodki, o'lgudek g'amim bor,
Tong yo'q, gar o'zimgu motamim bor».*

Uy ichida Layli shunday iztirob chekar ekan, bir chekkada uning nola-yu faryodini eshitib turgan onasi qizining dard-u alamlarini anglab, g'amga cho'mdi. Tun-u kun Layli holati haqida o'ylar, uning qayg'ulariga qanday chora qilish mumkinligi haqida fikr yuritardi.

Es-hushidan ayrilgan Qays qorong'u tunda devonasifat uyidan chiqib, dasht tomon qochganida, qabila ahli g'am chekib, otlig'-u yayov holda uni izlashib, topisholmay qaytishdi. Ota-onasining g'ami yanada ziyoda bo'lib, nima qilishi kerakligi haqida fikrlashishdi. Oxiri Tangriga iltijo qilib, uni

o'z panohida asrashni so'rash, muhtoj kishilarga ehsonlar qilishib, ulardan Qays haqiga duolar qilishni iltimos etishga qaror qilib, Tangrining mehribonligiga, o'g'illarini o'zlariga qaytarishiga umid izhor etishdi.

Haj mavsumi boshlangach, ota-onasi, qarindoshlari Ka'baga borishga tayyorlik ko'rib, odamlarni yana izlashga yuborib, Majnunni topib kelishdi-da, unga haj qilishi haqidagi niyatlarini bildirishdi. Bu ish unga ma'qul tushdi, chunki bu safar uning ham orzusi edi. Qaysni tuya ustiga o'rnatilgan kajavaga o'tqazib, Ka'ba tomon yo'l olishdi. Bir necha kun yurib, haramga yetib borishdi. Qarshilarida haram emas, arshi a'zam – osmonning eng yuksak cho'qqisi turardi.

Majnun bunday salobatli binoni ko'rgach, ko'nglida bir shukuh, shavq o'ti paydo bo'ldi-da, ko'z yoshlari yomg'irdek quyila boshladi, oh urdi-yu, chaqindek sakrab turib xuddi yer atrofida falak charx urgandek haram tegrasida aylanib yura boshladi. Yuzi bilan haram eshigini supurgach, halqasiga qo'lini qo'yib faryod urdi: «Ey dono hakim, ey ishq o'tini jon-u tanimga urgan, bugun men, ishq ichida majruh bo'lgan,oyoqlari bog'langan asir huzuringga keldim. Ishq o'tini, uning halokatli g'amini bayon qilar ekanman, menga shodlik bag'ishla yoki ishq g'amidan qutqaz deb aytmayman. Menga bu o'tni har dam ko'proq qil-u, zarracha ham kam etma. Ko'zlarimga ishq to'tiyosini surib, qalbimga ishq kimyosini ur! ...Yo Rab, ko'nglumni g'am bilan to'yg'izib, ishq ichra meni yo'q qilgin. Menga ishqni unut, Layli g'amidan o'zingni chetga tort, deyishadi. Alloh-Alloh, bu qanday so'z bo'ldi?! U odamlarni Tangrining o'zi kechirsin. Yo Rab, bu lazzatli mayni istagim jomiga to'ldirib quy, u maydan shunchalik ko'p tutginki, hushimni mutlaqo unutay.

*Layli ishqin tunimda jon qil,
Layli shavqin ragimda qon qil.
Dardini najotim et, ilohiy!
Yodini hayotim et, ilohiy!
...Dardimga xayolini tubib et,*

*Jonimg'a visolini nasib et.
Jannat sari cheksa sarnavishtim,
Vasli haramini qil behishtim.
Onsiz meni bir dam etma marjud,
Budumni qil onsiz o'lsa nobud!»*

Qays atrofida turgan hojilar bu munojotni eshitib, lol bo'lib qoldilar. Yuzlab kishilar g'amgin holda «omin» deb yubordilar. Bechora otasi hushini yo'qotgan, barcha yaqinlari hayron bo'lib turardilar. Bu nola-yu ko'z yoshlarining guvohi bo'lganlar uning ishidan qo'llarini yuvdilar – bu ishqdan hech qanday kuch Qaysni judo qila olmasligini anglab yetdilar. U esa bu dardli nolasini tugatgach, yana hushidan ketib yiqildi. Qarindoshlari-yu do'stlari uni ko'tarib, manzillariga ravona bo'ldilar.

Haj tavofiga borib qaytgan odamlar o'z vatanlariga yo'l olgach, Majnunning otasi o'g'lidan butunlay umidini uzib har qanday davoning foydasizligiga ishonch hosil qilib, ko'z yoshi jahonni tutdi, barcha qarindosh-urug'lari ham qayg'u-alam girdobida qoldilar. Devona Qays ham tezlik bilan tog'-u biyobonlardan o'tib har kuni va har tunda yana o'zi ardoqlaydigan tarafga qarab yo'l oldi. Uning yurishida ham, turishida ham qaror-u ixtiyori yo'q edi. «Layli»dan boshqa so'zni aytishni ham istamas, tilidan ham, fikridan ham shu so'z joy olgandi. Qaysi tomonga nazar tashlasa, Layli chehrasi jilvalanar, yuzi, qaddi, qiyofasi uning xayolidan aslo ketmas, ularni sarv ustidagi gul deb tasavvur qilib, ham sarv oldida bosh qo'yar, ham gul qoshida ko'z yoshlarini to'kardi.

Layli g'ami haqida tafakkur qilar ekan, har biri dur misoli yuzlab bayt-u g'azallar ijod qilar, ularning barcha qofiyalari dildorining sifati, barcha radifi uning otiga bag'ishlanardi. Ularni eshitgan odamlarning zavqlari oshib, tezda yodlab olishardi. Bu baytlarda alangali ma'no, har so'zida shavq harfi yashirilgan, har harfida ishq siri pinhon edi. Hushi borligida duri gavhardek baytlar bitish bilan band bo'lsa, hushsizlik chog'larida og'zidan turli behuda so'zlar chiqar,

odamlarning soʻzlarini anglamas, oʻz soʻzini ham tushunmasdi. Togʻ ichida vahshiy hayvonlardek kezib yurar, bolalardek yigʻlab faryod qilar, ota-onasi-yu doʻstlarini ham eslamas, hatto yeyish-ichishni ham unutgan edi. Atrofni kiyiklar oʻrab olar, bu esa xuddi choʻpondek koʻrinar, goh birining peshonasidan oʻpar, goh boshqasining orqasini silardi. Atrofida boʻrilar posbon itidek, yoʻq-yoʻq, choʻpon itidek kezib yurishardi.

Bir kuni bu dashtga arablar diyoringing obroʻli sardorlaridan biri, jang qilish, oʻq otishda tanilgan bahodir Navfalning yoʻli tushib qoldi. U har xil qabilalardan tanlangan doʻst-yorlari bilan sahroda ov qilib yurardi. Bu payt Majnun ovchilar davrasi ichida qolgan boʻlib, atrofi kiyiklar bilan toʻla edi. Navfal odamlarini koʻrgan barcha hayvonlar har tarafdan Majnun atrofiga yugurib kela boshlashdi. Barchasi unga yolvorishar, najot istab unga sigʻingandek boqishardi.

Bu hayratomuz holatni koʻrgan Navfal odamlaridan «Bu ajoyib ishlar koʻnglimga qoʻrqinch solyapti. Sizlar ham koʻryapsizlarmi yoki yoʻqmi, yo faqat mening koʻzimga koʻrinyaptimi?» deb soʻradi. Ovchilardan baʼzisi Majnun haqidagi voqealardan xabardor edi. Ular Navfalga oʻzlari bilgan-eshitganlarini soʻzlab berdilar. Navfal ham ishq koʻrgan, gʻam dashtida yugurgan odamlardan edi. Majnun haqidagi hikoyalarini eshitib zor yigʻladi-yu, ov qilishni ham toʻxtatdi. «Ishq qanday kimyo, qandayin porloq nurki, har bir kishini gʻamnok qiladi-yu, qalbini gʻamdin poklaydi. Qarangki, elga rom boʻlmaydigan vahshiy hayvonlar sahroda usiz orom topisholmayaptilar, ishq uning vujudini shunday poklabdiki, odamiylikni ham unutibdi. Shuning uchun vahshiy hayvonlar undan qoʻrqishmayapti, chunki bunday insonda vahshat ham qolmaydi», dedi u. Keyin hayvonlarga jaf o qilishni toʻxtatdida, odamlariga: «Oʻq-u yoylarni tashlab, itlaringizni mahkam qilib bogʻlanglar», deb buyurdi-da, hayvonlar toʻplanayotgan tomonga yoʻl oldi.

Majnun uning chehrasini koʻrib, kelishidan xursand boʻldi. Yovvoyi va xonaki hayvonlar Navfaldan choʻchib qochishgan

bo'lsa ham, Majnun uni kutib turdi. Yetib kelgan Navfal unga salom qildi, Majnun ham unga ehtirom ko'rsatdi. So'ng: «Ey qutlug' chehrali zot, yuzingda poklik quyoshi namoyon, ruxsoringda safo nuri porlayapti. Yuzlab maqsadingga erishganing ayon. Ammo sening bir ishing menga g'alati ko'rindi. Bilimsiz odamlardek o'q otib, hayvonlar go'shti bilan o'zingni to'ydirmoqchisan. Bu xil ovqatga muhtojliging yo'g'-u, nega ta'bing ularga ozor yetkazishni istayapti? Nafsingni xursand qilish uchun odamlarni to'plab, ko'ngling qon to'kishni tilayapti. Shunday zulm qilib topganing ovqat bo'ladimi, senga bu ish munosibmi? Agar tikan oyog'ingga nish ursa, ko'ngling oyog'ing uchun alam chekadi. O'q otib jonivorlarni o'ldirish senga martaba beradimi? Bularga jonni, hayotni Xudo bergan-ku! Bu bechoralarning jonidan kech, gunohsiz guruhning qonidan kechgini!»

Navfal bu oqilona so'zlarni eshitgach, yer o'pib, uning oldiga bosh qo'ydi-da: «Ey farishtasifat yigit, sening fazilatlarining oddiy odamlarnikiga o'xshamayapti. So'zingdan ko'zlagan maqsadingni tushundim, barcha aytganlaringni qabul qildim. Qilich-u o'qni o'z jonimga ravo ko'rsam ko'raman-u, lekin bu hayvonlarga zulm qilmayman. Sen o'z so'zlaringni aytding, endi mening ham savollarim bor». Majnun: «Ey muborak chehrali zot, gapiraver!» deya javob qildi. Navfal dedi: «Bu bechoralarga azob berma», deb to'g'ri yo'lni ko'rsatding. Xohishingni inobatga olib, ularga dushmanlik qilishdan voz kechdim. Sen eldan ayrilib, ular bilan do'stlik qilyapsan. Odamlar bilan ulfatchiliging yo'q, axir bu xil yashash ham odatimizga zid emasmi? Inson – bilim chirog'i, undan cho'chib, hayvonlar orasidan orom topish menga sababsiz bo'lib ko'rinyapti, bu ishing boisini tushuna olmayapman. Eshitishimcha, bir gul yuzli go'zal sening yuragingga tashvish solibdi. Bu gaplar to'g'ri bo'lsa, ulardan voz kechib, bir necha kun men bila birga kezigil. Bu yerda zor-u muhtalo bo'lib, g'am tuzog'ida iztirob chekyapsan. Men imkoni boricha sevganing bilan nikohingni uyushtirishga harakat qilay. Agar ishimiz pul-u mollar bilan hal bo'lmasa, urush qilib ham

murodingga yetkaza olmasam, boshqa choralarni ham ko'raman. Bu bilan ham yoring visoliga yetkaza olmasam, boshqa tadbirga qo'l uramiz: seni o'zimga farzand qilaman. Lekin vahshiy va uy hayvonlari bilan yashashdan voz kechgil, chunki odam bilan hayvon yaqin bo'lolmaydi, odamning hamjinsi ham odam bo'lishi kerak. Agar muroding yor visoliga yetishish bo'lsa, bu ishda g'ayratli bo'lishing kerak».

Majnun vasl so'zini eshitishi bilan xursandligi avvalgidan ham oshib, shodlik uni behol qilib qo'ydi, bu esa nutqini lol ayladi. Ancha harakat qilib so'z ochdi-da, ko'zida suv, og'zida tabassum bilan dedi: «Menga aytgan gaplaringning har biriga javobim bor edi. Lekin visol haqida so'z ochganingdan so'ng ularning barchasidan voz kechdim. Agar bergan va'dalaringni bajo qilsang yoki ularni bajarishning iloji bo'lmay qolsa ham, yuzim oting tuyog'i, boshim esa uning oyog'i ostida bo'lsin».

Ikkala tomon o'rtasida mehribonlik paydo bo'lgach, birlirlari bilan qizg'in ko'rishdilar. Majnunni vasl va'dasi bilan suyuntirgan Navfal uni uyiga olib ketdi.

Ikkala do'st Navfal uyiga yetib kelishgach, uy sohibi bir nechta so'zga chechan, har qanday mushkilni hal eta oladigan donishmand olim kishilarni chaqirtirib, ularga Qays va Layli o'rtasidagi munosabatlar haqida batafsil so'zlab berdi-da, Layli otasi nomiga xat yozdirib, qizning qabilasiga jo'natdi. Unda shunday so'zlar bitilgan edi:

«Ey baxt-u tole'i porloq hukmdor! Arablar orasida tengi yo'q Qays haqidagi hikoyatlardan xabardordursan. Qizing Laylini sevib qolgan bu yigitning ishq pok bo'lib, unga nihoyatda orzumanddir. Odobi-yu hayosi ahvolini izhor qilishga yo'l bermaydi. Muhabbat dardida qabilasi-yu yaqinlarini unutib, ishq o'tida kuyib dashtda yurgan emish. Hushi parishon bo'lgan bu oshiqni «Majnun» deb atashibdi, u sening qabilangdagi maktabda o'qib, olamda bor bo'lgan barcha ilmlarni o'rganibdi. Sen ham bu ishlardan xabardor ekansan, uni maqtab gapirib yurar ekansan. Qays bu ishqqa muhtalo bo'lganida, uning otasi qanday fikrlarga borgan ekan? U senga farzand bo'lmasa ham, farzanding darajasida edi.

Sen bu ishlarni hal qilishdan o'zingni chetga olib, holatni yaxshi tushunib yetmay, uni g'amga qo'yibsan, shu tufayli u goh dashtda, goh tog'da kezib yuribdi. Muruvvat, odamgarchilik, olijanoblik shunday bo'ladimi? Mayli, o'tgan ishlardan shikoyat qilish, o'tgan ishlarni orqaga qaytarishning iloji yo'q. Men uni dashtda ko'rib, uyimga olib keldim. Uni o'zimga farzand qilib oldim. U – o'z hushida, oqil va dono bir inson. Endi shunday ish qilsak: ikkalamiz ularning nikohini uyushtirsak. Barcha rasm-rusumlarni o'rniga qo'yib ularning to'ylarini o'tkazsak. Toj ustidagi dur yoniga la'l qo'yilsa, yanada go'zalroq ko'rinadi. Agar bu ishlardan bo'yin tovtlasang, ko'nglim qolishidan vahm qilgin!»

Bu xatga ko'pgina sovg'a-salomlar qo'shib Layli qabilasi tomon yo'lladi. Laylining otasi xat olib kelgan kishilarni hurmat bilan kutib oldi. Mehmonlar o'zlari olib kelgan maktubni uning qo'lga topshirishgach, uni o'qib chiqqan mezbonga Navfalning so'zlari qattiq botib, bir to'lg'anib oldi-da:

«Gap bunday: Layli boshqa bir kishining habibi bo'ladi, taqdir uni o'zga birovga nasib etdi. Bunday bo'lmaganda ham Navfal so'ziga itoat etishga zaruriyatim yo'q. U o'z maktubida ham umid bildiribdi, ham qo'rqitibdi. Umidi meni xursand qilgan bo'lsa, qo'rqitishidan ko'nglim ranjidi. Talabgorlari son-sanoqsiz bo'lgan Layli hozir birovga atalgandir. Bu javobim Navfalga ma'qul tushmasa, yaxshiligiga ham, yomonligiga ham tayyormiz. Uning o'ch olishidan qo'rqadigan joyimiz yo'q. Urush ochsa, biz qasd olamiz, qasd qilsa, biz urush qilamiz», dedi. So'zini tugatdi-da, barcha mehmonlarga javob berdi. Mehmonlar xijolat bo'lib, o'rnilaridan turdilar va Navfalga Layli otasining javobini yetkazdilar.

Navfal bu xabardan g'amga cho'mib, o'zi va'da qilgan ishni bajarishga kirishdi. Har bir qabiladan sipohlar to'plab urushni boshladi. Majnunni yoniga olib, kiyimiga xushbo'y moddalar sepib, boshiga salla o'ratib, ot ustiga o'tqazdi. U bo'lsa nima qilishni bilmay, goh nola qilib, goh oh chekib, oti qayerga yo'l olsa ham indamay, bir yerda turib qolgan chog'da

esa yurg'izishga e'tibor ham bermasdi. Sipohlar jangga hozir bo'lgach, Layli qabilasi tomon yo'l olishdi.

U qabila a'zolari ham yov kelayotganidan ogoh bo'lishgach, o'z jasoratlarini isbotlash uchun har tomondan sipoh yig'ib, bellarini mahkam bog'lashdi-da, jangga tayyorlanishdi.

Navfal lashkari ham saf chekib, mast tuyalardek og'izlaridan tupik sochishib turishardi. Shu tarzda g'azabli ikki qo'shin qon to'kishga bel bog'lab, bir-birlari bilan to'qnashdilar. Bahorda kuchli yomg'ir yog'ganidek, maydonga yoy o'qlari yog'ilardi. O'tkir qilichlar ustara kabi el halokini istab, ustaradek tezlik bilan soch o'rniga boshlarni kesardi. Yoy o'qlari qushlardek havoga uchib, qanotlari ochilar ekan, dushman askarlarining hayoti o'char, nayzalar uchar yulduzlardek otilib borib, yov ko'kragiga o'rnatilgan sovutlarni igna ipak matoga sanchilgani kabi oson teshib o'tar, xanjarlar qon to'kaverganidan qip-qizil tilga o'xshab, odamlar bag'rini til bilan yaralagandek tilka-pora qilardi. Gurzilar el boshini yanchuvchilik vazifasini bajarardi. Qattiq jang oqshomgacha davom etdi. Navfal lashkarining soni raqiblaridan ko'proq bo'lib, mardlik bilan jang qildilar. Dushmanlar bu holatni ko'rib, qo'rquvga tushdilar-da, himoyaga kuch berdilar. Kun kech bo'lgan esa-da, biron tomon mag'lub bo'lmadi. Navfal jang natijasidan xursand bo'lib, sipohni dam olishga buyurdi.

Tunda Navfal ertaga davom etadigan jangda g'alaba qozonish rejasini tuzar ekan, bu chog' raqib tomon mag'lub bo'lishdan qo'rquvda edi. Laylining otasi o'z lashkarining yaxshi urusha olmayotganini ko'rib, nima qilish haqida o'y surar ekan, barcha yaqinlarini to'plab, jang natijalari haqida fikr yuritishdi. Qabila boshlig'i so'zni qisqa qilib shunday dedi:

«Agar qo'shinimiz qochib, Navfal urushda g'olib keladigan bo'lsa, Laylini asira qilib o'z maqsadiga erishmoqchi bo'lsa, obro'yimiz yer bilan yakson bo'ladi, arablar orasida bosh ko'tarib yurolmaydigan bo'lib qolamiz. Bunday holat yuz beradigan bo'lsa, men bir fikrni ma'qul ko'ryapman: ertaga

tongda Laylini chaqirtirib, o'ldiraman, qaddi niholini tuproqqa ko'mib, hilol qoshlarni yerga topshiraman. Garchi u ko'zimning nuri bo'lsa ham, ofat shamolidan chirog'im o'chib, bog'imni kuz quritsa, dushman o'z maqsadiga erishib, nomus menga harom bo'ladi». Bu so'zni eshitganlar Laylining otasi fikrini ma'qullab tahsin aytdilar, xursand bo'ldilar.

Ertaga bo'ladigan jangda Navfalning g'alaba qozonishi shubhasiz bo'lib, sipohlarining ruhlari baland edi. Lekin Majnunning ahvoli o'zgacha bo'lib, goh zavqlanar, gohida azob chekardi. Yori visoli haqida o'ylar ekan, ko'ngli umid bilan shodlanar, ammo yorining qabiladoshlari mag'lub bo'layotganlarini ko'rib ich-ichidan azoblanardi. Shunday qayg'u chekar ekan, uning ko'zi uyquga ketdi-yu, bir tush ko'rdi.

Go'zal dildori chiroyli kiyingan holda gulshanga qadam ranjida qilib, Majnun oldiga keldi va oyog'ini o'pdi, so'ng qo'llarini uning bo'yniga tashlab dedi: «Ey rafiqi jonim, otam el bilan kengashib ertaga meni o'ldirib, qonim bilan yerni bo'yamoqchi. Ishqing yo'lida halok bo'lmoq mening orzum edi, davron bu murodimga yetkazdi. Endi sen yaxshi qol-u omon bo'!» Layli shu so'zlarni aytib, sevgilisi bilan vidolashdi.

Bu tushni ko'rgan Majnun «Voy!» deb qichqirgancha seskanib uyg'ondi. Uning qichqirig'ini eshitgan barcha odamlar ko'zidan uyqu qochib «Nima bu?» deb hayron bo'lishdi. Majnun motamzadalardek o'kirib ko'z yoshi to'kib, Navfal tomon yugurdi. Uning oldiga yetib borgach, yer o'pdi-da, shunday dedi: «Ey raqiblar ustidan g'olib bo'lgan yuksak martaba sohibi! Tangri haqi, endi tig' chekmagil, urushni to'xtat, chunki sening tig'ing ko'ngullarni chok qilyapti. Ertaga jangni davom ettirib, hayotim ipini uzmagin. O'ch olish yoyini qo'lingdan tashla, toki mening jonimga o'q tegmasin!»

Navfal hayron bo'lib, Majnunning bezovtalik sababini surishtirdi. O'z tushining mazmunini aytganida, Navfal mahzun bo'lib, «Majnunning tushi haqiqatan ham yuz berishi mumkin», degan xayolga bordi. Erta tongda bu xabar barcha lashkarlarga ham ma'qul bo'lib, ular Navfal chodiri oldiga

kelib, Layliga ofat yetkizmaslikni iltijo qila boshlashdi. Majnun bo'lsa yana dasht tomon jo'nadi.

Navfal lashkarini o'z qabilasi tomon olib ketgach, Layli qabilasi ahli o'ylanib qolishdi. Chunki dushman qo'shinining g'alaba qilishi yaqin bo'lgani holda jang maydonini tashlab ketishi sababini bilolmay taajjubda edilar. Shuning uchun «Navfal hiyla qilayotgan bo'lishi kerak. Balki bizni aldab turib hujum qilib qolar», deb xavfsiradilar-da, karvon haj tomon yo'l olganidek, u dashtdan tezlik bilan ko'chib ketdilar va boshqa bir joyni o'zlariga manzil qilib tanladilar.

Majnun o'ziga tanish dasht tomon borar ekan, nogoh unga hayotdan ozor chekkan dardli bir odam yo'liqdi. U g'amga muhtalo bo'lgan bu kimsani ko'rib yuragi ezilib ketdi-da, so'radi: «Falak boshingga ne alamlar soldi? Ne uchun ko'ngling men kabi iztirobda, Tangri uchun ayt, nima seni shunchalik ranjitdi?» U kishi oh chekib javob berdi: «Ey mard yigit, men arablar ichidagi baxti qaro, xoksor bir insonman. Yashash uchun gadolik qilib yuraman. Layli qabilasi – mening panohim, u yerning tuprog'i esa mening suyanchig'im. Qabila ahli meni «Zayd» deb chaqiradilar. Qabiladagi bir ayol meni o'ziga band etgandi. Jafokor Navfal Majnunga yordam berish uchun urush boshlaganda, hech qaysi tomon zafar qozonmay turib, nimagadir o'z diyoriga qaytib ketdi. Laylining qabiladoshlari uning bu ishini hiyla deb o'ylab bir yerga yashirindilar, kecha qop-qorong'i edi, men adashib u qabila turgan yerdan uzoqlashib ketibman. Quyosh endigina ko'tarilgan vaqtda tuya mingan ikki kishi yo'limni to'sishdi. Navfal o'z lashkarlarini uylariga tarqatib yuborganida, bu ikki odam ham manzili tomon yo'l olgan ekan. Ular mening hamma yog'imni tintib, ikki-uch diram pulimni, yana boshqa ashyolarimni tortib olishdi-da, bu bilan kifoyalanmay, «Pullaringni qayerga ko'mgansan, ayt!» deb urib, badanimni ilma-teshik qilib tashlashdi. Ular hech nima topolmay, o'tib ketishgach, men fursatni qo'ldan boy bermay, shu tomonga qarab yugurdim va ko'p o'tmay senga duch keldim. Sen ham ularning sherigi bo'lsang, sahroda odamlarni talovchilardan bo'lsang, kissamda

pulim yo'q, kerak bo'lsa, jonimnigina olishing mumkin», – dedi. Majnun uning hikoyasini eshitib, otidan tushdi va u odamni quchoqladi-da, yig'lab turib shunday dedi: «Ey yarador do'stim, senga ruhimni fido qilsam arziydi. Jonim badaning shifosi, boshim qadaming fidosi bo'lsin. Navfal sipohlari qilgan barcha ishlarga asosiy sababchi Majnun bo'lgan bo'lsa, o'sha baxti qaro Majnun menman. Qo'lingga xanjar olgin-da, ko'ngling tilagan ishni qil. Xohlasang – jismimni istaganingcha tilgin, xohlasang – ko'nglimni pora-pora qilgin. Agar o'ldirishni istamasang, yo'qotgan puling o'rniga otimni, boshqa ashyolaring uchun esa kiyimlarimni olgin», dedi va ustidagi kiyimlarini yechib uning oldiga qo'ydi. Shuningdek, otini, qalqon-u qilichi, o'qi va yoyini unga tutdi. Shunday saxiyliklar qilgach, oyog'ini o'pib, kechirim so'rab dedi:

«Agar Layli qabilasiga yetib borsang, unga mening salomimni yetkaz va mana bu so'zlarimni ham unga aytib qo'y: men uning oldida ko'p xijolatdaman, holatim shu darajadaki, uni so'z bilan ifoda qilib bo'lmaydi. Iltimosim shuki, yorim qabilasiga yetib borsang, uning ahliidan ayrilma, qayerga borsalar, orqalaridan qolma. Yuzingni o'sha makondan, boshingni o'sha ostonadan olma». Zayd bu so'zlarni tinglar ekan, unga hayrat bilan boqib turardi. Uning kimligini bilib, so'zlarini eshitgach, yer o'pib, hurmatini ifoda qildi-da, dedi: «Sen sevgan u go'zal sening g'aming bilan yashaydi, og'zida hamisha sening so'zlaring, ko'nglida esa sening xayoling. Agar ruxsat bersang-u, sendan unga xabar yetkazsam, unga bu jonidan ortiq xushxabar bo'lar edi. Menga nimani munosib ko'rsang, u ikki marta ko'proq in'om qilardi. Hamma so'zlaringni men unga yetkazaman va buyursa, javobini keltiraman. Shunda ikki vafodor maqsadlariga yetadilar, o'rtada menga ham foydasi tegadi».

Majnun dedi: «Ey do'sti hamdamim, jonbaxsh so'zlaring yaramga malham bo'ldi. Yorim hajri tilimni lol etgani uchun so'z aytish menga qiyin bo'lyapti. Sen hamma dardimdan ogoh bo'lding, ahvolimni ko'rding, otimni ham bilib olding. Sen menga do'stlik qilaman desang, unga nima deyishni o'zing

bilasan. Vafo odati shioring bo'lsin, endi boraqol, Tangri yoring bo'lsin».

Zayd otga mindi-da, Layli qabilasi tomon yo'l oldi. Majnun ham tez-tez yurib, Layli qabilasi ko'chib ketgan manzil tomon yurib ketdi.

Majnun Layli qabilasi ko'chgan yerga yetishgach, u yerni takror-takror aylanib chiqar ekan, aqli ham, hushi ham o'zida emasdi. Barcha bu manzilni tark etgan bo'lib, uylarning o'rnigina ko'zga tashlanib turar, har bir uy nishoniga nazari tushgan yigit yuzi bilan har qaysi ostonani supurib borardi. Aylanib yurar ekan, ko'zi Layli uyi nishoniga tushdi-yu, ko'ngliga o't tutashib, joni mulkini vayron qildi. Jismi o'rtanib, ko'ngliga iztirob tushdi. Tashlab ketilgan bu makon yorining yashash joyi ekani, bu yerning tuprog'i uning joniga vatan bo'lganini eslar ekan, dilbarining isi dimog'iga orom bergandek, muhabbat dog'i yangilangandek bo'ldi.

Bir dam ko'ksidagi ishq o'ti taskin topgach, u yana o'rnidan turib manzilni qadam-baqadam keza boshladi, har bir qadamda yuzini yerga qo'yib sajda qilardi.

Oh urib har yonga yugurar ekan, nogoh bir qo'tir itni ko'rdi. Uning etlari suyaklariga yopishib ketgan, a'zosining u yer-bu yeridagina bir necha tuk qolgan, ular ham jismiga og'irlik qilayotgandek edi. Tanasi yaralarga to'la bo'lib, ular qurtlarga serob edi. Jismidagi yaralarga qo'ngan ko'plab qushlarnigina emas, pashshalarni quvishga ham madori qolmagandi. Majnun bu itning bir vaqtlar mana shu hovlida posbonlik qilib, hatto sher-u yo'lbarslar, qoplon-u bo'rilar yuragiga ham vahima solganini eslab hozirgi ahvoliga achinib ketdi. Ojiz bu bechoraga hujum qilayotgan qushlarni o'z faryodi bilan qo'rqitib uchirib yubordi. Keyin uning oldiga keldi-da, yaralarini qondan tozalab, ko'ylagini yirtib bog'ladi. So'ng itga qarab, «Yo Rab, g'amlaringga falak salomatlik bag'ishlab dard-u azoblaring daf bo'lsin. Oldingidan ham quvvatliroq, sog'lomroq bo'lg'in. Yana baxt hamdam bo'lsa, yana yorim eshigiga mahramlik qilsang, meni o'zingga yot bilmay, men xastani ham unutmagaysan. Jonimni o'sha

tomonga olib borgin-da, ko'chasining tuprog'i ustidan sochg'in.

Agar senga tole' yor bo'lib, jononim hovlisini qo'riqlashga yo'l topsang, biron kishi seni u yerdan «chiq» deb haydamasa, engagingni qo'llaring ustiga, tumshug'ingni o'sha eshikka qo'ysang, men uchun u eshikni yashirincha o'pgin, toki hech kishi buni bilmasin».

Majnunning it bilan qilayotgan bu suhbatini ko'rgan ba'zi o'tkinchilar uni tanishib, ko'ngillari buzilib zor yig'lar, tanimagan odamlar xayol surib, ahvoliga achinishar edi. Ko'ngli buzilgan bir kishi unga murojaat qilib: «Ey ishq o'ti ichra cho'g' bo'lgan, cho'g' emas, samandar bo'lgan yigit, seni farishta deb aytsalar ajab emas. Chunki sening sifatlaring farishtaga o'xshaydi, zoting ham malaksifatdir. It bilan bunchalik ulfat bo'libsən, it bilan farishta o'rtasida qanday yaqinlik bor? Qaysi bir uyda it bo'lsa, o'sha uyga farishta tushmaydi-ku. Ular o'rtasida shunday ziddiyat bor ekan, ikkovingizning bu ulfatchiligingizga qanday sabab bor?» deb so'radi. Majnun yig'lab, oh urib shunday javob qildi:

«Ey ishqdan ogoh bo'lmagan inson! Seni ham farishta desam, ajablanarli joyi yo'q, chunki senga ishqdan nasiba tegmagan. Mendek odamni farishta deb atash aldoqchilikdir, chunki meni ko'rsa, dev ham qochib qoladi. Ishq vujudimni shunday o'rtaganki, butun borlig'im nobud bo'lgan. U o'tga diqqat bilan qarasang, badanimni bir to'da kuldek ko'rasan. It shu bir to'da kul ustida yursa, ajablanarli joyi yo'q. Chunki har qaysi itga bir yara chiqsa, shu kul uning taniga rohat beradi. Bu itning jarohati ko'p, shuning uchun unga «Kul ustidan turib ket!» deb bo'lmaydi. Yo'q, yo'q, itlik unda emas, itlik jahonda men bilan tugallangan. It menmen, xalqqa or menmen. Boshdan oyog'i yarali – menmen. Bu yaralarimga shu it malham bo'lyapti. Menda yuz tuman jon bo'lsa ham, uni yo'lga sochgan bo'lardim».

Shu gaplarini aytar ekan, yana devonaligi qo'zg'ab, dashtdagi vahshiy hayvonlar, kiyik va quyonlar bilan qilgan

xursandchiliklari yodiga tushdi-da, itning qo'l-oyog'ini o'pib, biyobon sayriga, o'z yaqinlari bo'lgan hayvonlar tomon yo'l oldi.

Zayd Layli qabilasiga yetib borgach, payt poylab qizga Majnun haqidagi xabarni yetkazdi. Layli uning so'zlarini eshitgach, joniga o't tutashib, boshidan oshdi. Zaydga yuzlanib ko'zlaridan hasrat yoshlarini oqizib, «So'zlaring tanimga jon, jismimga ruh bag'ishladi. Sen jonim dardiga malham bo'lding. Sen odam emas, farishtasan!» deb, yonida bor pulni unga tutqazdi-da: «Bir yaxshilik qilsang, men yozgan maktubni unga yetkazsang ham javobni olib kelsang». Zayd rozilik bildirgach, Layli siyoh-u qalam oldirib kelib, tez-tez maktub yozdi-yu, qabiladoshlari bilib qolishidan xavfsiragan holda yashirinch a Zaydga topshirdi. U darhol yo'lga tushib dashtga yetib bordi-da, bo'lgan voqealarni so'zlab, o'zi olib kelgan xatni Majnunga topshirdi. Uni o'qigan oshiq yigitning majoli qolmay, yerga yiqildi. Maktubda shunday deb yozilgan edi:

*Ushbu raqumki naqshi Chindur,
Bir xastag'a bir shikastudindur.
Ya'ni meni zori muhtulodin,
Senguki qutulmuding bulodin.
Ey ishq o'tidu xasim, necluksen,
Ey bedili bekusim, necluksen?
...Holing nedurur firoqim ichru,
Fikring nedur ishtiyoqim ichru.
Sochlingg'a yopushsa xor-u xoshok,
Kim tortur ekin birin-birin pok?
Jismingki qonasa g'am toshidin,
Kim yur ekin oni ko'z yoshidin?
Xoriki kufingg'a borur erkin,
Kirpik bila kim chiqorur erkin?*

Hijron o'ti taningni kuydirgan chog'da, kim u o'tga tuproq sochar ekan? Jismi zoring qum uzra yiqilsa, kim senga mehribonlik qilar ekan? Koshki tun-u kun rafiqing bo'lsam edi, ikkimiz visol og'ushida bo'lsak edi. Ne qilayki, falak

meni bu maqsadimga yetkazmadi. Mening dardim ham senikidam kam emas. Sen o'tli oh cheksang, men tutun chiqarmasdan o't yoqaman. Sen g'amim tufayli har qancha oh cheksang ham, Navfal bilan birga qo'shin tortib kelib, qabilamni talon-taroj qilding. Otam ham meni o'ldirishni istab, qonimni to'kishga qasd qildi. Shunday balolarga duchor bo'lsam ham, yorim yo'lida halok bo'lishdan xursand edim. Odamlardan eshitishimcha, Navfal bilan do'stlashib, uning qiziga uylanmoqchi ham bo'layotgan emishsan. Bu gaplar rost esa, baxt senga yor bo'lsin. Lekin men bu so'zlarga ishonmadim. Shuni bilki, sen nimani tilasang, menga ham shu maqbuldir. Bir kuni bog'da yurganimda, u qizni ko'rgan edim. Go'zal va elga mehribon, yaxshigina dilbar ekan. Bu ishingni Tangri qo'llab, muborak bo'lsin. U bilan shodlik kunlaringda men xastani ham ba'zan yod ayla. Insofdan uzoqlashib, meni unutib yuborma».

Majnun bu xatni o'qiguncha, tani qamishdek zaiflashib qoldi. Zayd oldida bosh qo'yib, seldek yosh to'kdi-yu: «Bu nomaga javob yozay desam, asboblaring yo'q», dedi. Zayd buni oldindan o'ylab, kerakli narsalarni olib kelgan ekan, barchasini: qog'oz, qalam va siyohni uning oldiga qo'ydi. Majnun sevgilisi maktubiga javob yozdi-da, uni olgan Zayd yo'lga tushib, tez-tez qadam bosib qabila tomon jo'nadi. Borib maktubni Layliga topshirdi. U esa hech kim yo'q joyga kirib xatni o'qiy boshladi. Unda shunday so'zlar bitilgan edi:

*«Ushbu g'am-u alam bayoni,
Jon saftasida bag'ir nishoni.
Mendinki ichim g'amingda qondur,
Sengaki g'aming tunimda jondur.
...Ey kishvari husn podshohi,
Husn ahli chu kishwaring sipohi.
Ey lutf jahonining bahori,
Yuzung bu bahor lolazori.
Bo'lg'onda sahar yeli gulafshon,
Zulfunjimni aylamas parishon?»*

*Noz uyqusidin ocharmusan ko'z,
Yuz noz ila elga dermusan so'z?
Bu ermish irodai Ilolhiy,
Kim sirrini bilmas el kumoli.*

Bexosdan yuzingga bir nigohim tushganga men gunohkormanni? Boshimga shuncha balo kelib, diyor-u xonumonimdan ajralib, olamda devona bo'lib yuribman. Har kuni vatanim boshqa bir vodiy, har tunni odamlar tashlab ketgan vayronalarda o'tkazaman. Do'stlarim yovvoyi hayvonlar bo'lsa ham, gohida ular bilan ham orom topolmayman. Vahshiy jonivorlar mening xunuk ko'rinishimdan hayratda bo'lsalar, qushlar chekayotgan azoblarimni ko'rib iztirobga tushadilar. Shunday uqubatlarda alam tortar ekanman, yoding bilangina tirik ekanman, sening gavhar sochuvli nomang menga yetib keldi. So'zlarini o'qib ruh, har harfingdan yuz rohat topdim. Lekin undagi ikki so'z jonimga o't soldi. Sen Navfal qilgan ishlar haqida yozib, «Ikkingiz qabilamga tig' tortib keldingiz», – debgan. Bu, arqonni ajdaho deyishdek bir gap. Pashsha fil bo'lishni orzu etishi, chumoli sherlik da'vosini qilishi mumkinmi? Aslida ish mana bunday bo'lgan edi. Bir kuni atrofimni turli hayvonlar o'rab turganda o'sha sarkarda mening beholligim, ishqingda bemadorligimni ko'rib, oldimga keldi-da, bir qancha so'zlarni aytdi. Men goh o'zimda, goh behush holda uning gaplarini tinglab, nima deb javob berganimni ham bilmayman. U meni uyiga olib ketdi. Keyin sen aytgan ishlar bo'lib o'tdi. Men uning o'ch olish maqsadida qon to'kayotganini ko'rib, qo'limdan kelgancha urushni to'xtatishga harakat qilganimdan so'ng, u xanjarini qiniga solib uyiga qaytdi.

Men bilan so'zlashgan chog'da uylanish haqida ham so'z ochgan ekan, men uning gaplarini ham, unga bergan javobimni ham anglamadim. Bu so'zlar yodimdan ham chiqib ketgan edi, xatingni o'qiganimdan so'ng eslab qoldim. Men behad g'am chekib vafo qilib yurgan bo'lsam-u, sen bunday xayollarga borsang? Lekin yozganlaringni rad qilolmayman, kim hushidan

judo bo'lgan esa, shunday ishlarni ham qilar ekan-da! Jinnilik dardiga muhtaloman, boshimdan oyog'imgacha xatoman, ko'nglum ham, ko'zim ham nomangga fido bo'lsin. Lekin senga aytadigan bitta so'zim bor. Sen Navfal qilgan ishlar haqida yozar ekansan, men jinnilik holatida ekanimda yuz bergan hodisalar, xususan, uylanish haqida menga ayb qo'yding. Lekin bunday ishni o'zing qilgan eding. Ibni Salom sening visolingni tama' qilganida, otang uning so'zlariga rozi bo'ldi. Sen rozilik berdingmi, yo'qmi, bilmayman, shuning uchun bu haqda senga tuhmat ham qilolmayman. Hushimni jinnilik shamoli uchirib olib ketgan, aql bilan so'zlay olmayapman, shunday ekan, ey parisifat hur, meni ma'zur tutgaysan, sening g'amingda nobud bo'ldim, o'lgan odamning so'zlarini ham yo'q deb bilish kerak. Yo'qlik meni yo'ldan urgan ekan, sen bor bo'l-u bu yo'q insonga yor bo'l. Iqbol-u baxt yoring bo'lsin, jonlar boyligi boshingga sochilgan nisor bo'lsin».

Layli bu maktubni o'qigancha, ko'p iztirob chekdi, undagi har bir so'z ustida fikr yuritar ekan, necha bor o'zini o'zi koyidi, alam chekdi. O'z maktubidan xijolat chekib, bu nomadan ko'ngli to'ldi-yu, maktubni Majnunga o'xshab o'zi uchun tumor qilib oldi.

Majnunning g'amgin otasi, yuz alamga muhtalo bo'lgan onasi o'g'lidan ayrilgandan beri uning dardida iztirob chekishardi. Otasi bir kuni farzandini izlab topish, uning oldida zor yig'lab, nasihat qilish va uyga qaytishga ko'ndirish niyatini diliga tugib sahro sari yo'l oldi. Dashtni bir necha kun kezib, oxiri uni bir vayrona ichidan topdi.

Majnunga bu vayrona uyidan ko'ra afzalroq bo'lib, o'zi esa undan ham xarobroq edi. Devonaligi haddidan oshib ketgan, goh chumoli tutib o'ldirar, goh tuproqdan go'r yasar, goh boshiga tuproq sohib, goh tishi bilan tirnog' olar, goh eski devor ustiga minib olib ot choptirgandek harakatlar qilar, goh yuzlarini chimdir, goh yenglarini chaynar, goh boyqush sayrog'iga qo'shilib kuylar, goh boyo'g'li yuzidagi changlarni artar, qonli ko'zini tikan bilan cho'p bosib ketgan, ular kipriklaridan ham ko'proq edi.

Otasi bu holatni ko'rgach, hayratdan qotib qoldi. «Subhonolloh, bu qanday ahvol? Odamga o'xshamaydigan bunday kimsani kim ko'rgan ekan?» deb so'ylanar ekan, o'g'lining oldiga qarab yurdi. Majnun otasini ko'rgach, uni tanimadi-da, o'zini panaga oldi. Otasi yoqasini yirtib, faryod chekdi-da, so'ng Majnunga murojaat qildi. «Ey yuz yaralig' bag'rim porasi, nega mendin o'zingni chetga olyapsan?» Majnun uning o'z otasi ekanini bilib, oh urib oldiga yiqildi. Otasi uning boshini ko'tarib, bag'riga bosdi, ikkovlari bir-birlarini mahkam quchoqlashdi. Ancha vaqtdan beri ko'rishmaganlari uchun achchig'-achchig' yig'lashdi. Iztiroblari biroz taskin topgach, Majnunga qarab shunday dedi: «Ey alam chekkan farzandim! Ko'ksim yarasini tirnab, bag'rim qonini bunchalar to'kmasin. Sening taning g'amdan yarali bo'lsa, mening jigarim alamdan pora bo'lgan. Sen dunyoga kelmagan paytda Xudodan seni tilab, sadaqalar berib, duolar qildirdim. Ochlarni to'ydirib, yalang'ochlarni kiyintirdim va o'ldim deganimda seni topdim. Uch-to'rt yoshga yetguningcha, men tortmagan alam qolmadi. Sen bir qatra sut emguningcha, men yuz qatra qon yutardim. Tovoningga bir tikan kirsa, mening jigarimga xanjar sanchilgandek bo'lardi. Ilm va adab o'rganish uchun maktabga qatnay boshlaganingda, sening borish-kelishingdan bir dam g'ofil bo'lmay, ilm-u hunar, fazl-u kamolot egallashingga madadkorlik qildim. Vaqti kelib nariga dunyoga jo'nash fursati yetganda, qoshimda bo'lib, goh mening boshim ustida, gohi oyog'imda bo'lsang, hayotim sham'i benur bo'lganida, sen parvonadek iztirob chekasan, umrimni davom ettiruvchi bo'lib, sen tufayli qabilam yana yoriydi, el ichidan otim o'chmay, mol-u dunyom begonaga qolmaydi, deb orzu qilgan edim. Endi shu ishlar boshimga tushdi. Ichimga yuz g'am yuz qo'yib, bu bir g'am-u sening alaming yana yuz g'am bo'ldi.

Ishq o'ti qalbingga tushganda, sen beixtiyor eding, lekin har dardning bir davosi bor-ku! Jahonda oshiqqlarni ko'p ko'rganmiz-ku! Bunday holatda mag'lub bo'lish aqlga to'g'ri kelmaydi. Kim o't ichiga tushgan bo'lsa, qo'l-oyog'i bilan

harakat qilib undan chiqishga intiladi. Cho'kib borayotgan odam talpinmasa, harakat qilmasa, o'lmay qolmaydi. Boshingga shunday balo tushgan ekan, sen ham o'zingni qo'lga olib, intilishing kerak. Billur qadah ichiga tushib qolgan chumoli undan chiqish uchun kuch ishlatishi emas, tadbirini topishi zarur. Tangri odamga har dardni bergan bo'lsa, unga o'zi davo beradi. Yaratgan senga shu baloni ravo ko'rgan ekan, davosini berishga ham o'jiz emas. Sen ham bu alamlardan uzoqlashgin-da, o'z dardingga biron chora qidir. Davosini darhol topish qiyin bo'lsa ham, qadam-baqadam yaxshi natijaga erishish mumkin. Axir bola ham asta sekin bilimdon bo'ladi, qamish ham bora-bora qandga aylanadi. O'ziga yuz yil umr tilagan kishi yuz yil sabr qilishi ham kerak. Minoraga bir xil zinadan chiqib tushiladi-yu, chiqish oson, lekin tushish qiyinroq bo'ladi. Sen ishq yo'lida shuncha yo'l bosib o'tding, qaytishing uchun ham shuncha yo'l bosib o'tishing lozim. Endi bu safaringdan qayt. Men sensiz zor-u mahzun bo'lsam, onang sensiz doim beqarordir. Oqshomdan tongga qadar joni iztirobda, tongdan oqshomga qadar gulgun yosh to'kadi. «O'g'lim!» deya chekkan oh-u voyi charx o'qining qaddini bukadi. «Bo'tam» deya azob chekkan dam ruhidan asar ham qolmaydi. Yig'lab boshiga tosh urarkan, tosh uning alamiga chidamay azob chekadi. Bu o't uning dimog'ini shunday qizitganki, oq sochi yuziga oq rang sochadi.

Sening dardingda shunchalik g'am chekkanidan, bir-ikki kunlik umri qolgan. Men ham nihoyatda zaiflashib qoldim. Kel, ikkalamizga chora qil. Hayotimiz umidi so'nib, ketish paytimiz kelibdi. Begonani uyimizga yo'latma, issiq o'rningni sovutma. Ikkalamiz sening g'amingda o'lsak, sen o'lmay turib motamingdan halok bo'lsak, bu ishda Tangri xitob qilsa, o'ylab ko'r: nima deb javob berasan?»

Otasining bu so'zlarini eshitgan Majnun yig'lab otasining oyog'iga boshini qo'ydi. Kipriklari bilan yo'lini supurib, uning so'zlariga shunday javob qildi: «Ey qiblagohim, aytgan so'zlaring bilan kuygan ko'nglim o'tiga suv urding. Sening gaplaringga javob aytishga ham haddim yo'q. Sening hukming

mening jonim orzusidir. Lekin senga yashirin emaski, taqdir mening boshimga bu tashvishlarni solib, butun olamga rasvo qilgan ekan, mening ixtiyorimni qo'limdan oldi. Sening buyrug'ing qanday bo'lsa ham, men unga qarshi so'z ayta olmayman, chunki men Majnunmen-u, Qays emasman. Sen sarv deb o'ylaganing xas-xashakka aylanib bu dam kul bo'lgan. Bu yerga yetib kelib meni ko'rganingda sendan qochganim tanimaganimdan emas, balki tanishingga arzimlasligimdan edi. Mening maqsadim sening iting bo'lish edi, lekin bunga ham qobiliyatim yo'q. It birovga bevafoqlik qilmaydi, boshini olib bir tomonga ketib qolmaydi. Men esa egasiga vafo qilmay, bu dashtda telba bo'lgan itman. Shuning uchun meni kechirishingni so'rayman». Shunday dedi-yu, tuya tomon tez yurib ketdi. Uning jihozlari ichidan bir arg'amchini oldi-da, uni o'z bo'yniga mahkam qilib bog'ladi. Arg'amchi uchini otasi qo'lga topshirdi va: «Menga nima desang, qo'lingdagi bo'yni bog'liq itingman», – dedi-yu, to'rt oyog'lik itga o'xshab qoldi. Otasi uning bo'ynidan arg'amchini yechdi-da, o'g'lini yetaklab vatani bo'lgan o'z qabilasi tomon yo'l oldi.

Majnun o'z uyiga yetib kelgach, u yerdagi barcha g'amgin odamlar shodlikka to'ldilar. Otasi ham sog'ayib, onasi jismiga yangidan jon kirgandek bo'ldi. Unga toza ipak matolardan tikilgan bezakli kiyimlarni kiydirishdi. «Qaysning hushi o'ziga qaytibdi», – degan xabar hamma yoqqa tarqaldi. Barcha bu so'zlarga ishonch hosil qildi. Bu xabar Navfalga ham yetib bordi. U hamisha Qays g'amini yeb, nomini tilidan qo'ymay, hamisha uning haqida o'ylab, u bilan ko'rishgan chog'larini esidan chiqarmasdi. Oshiq yigit haqidagi oxirgi so'zlardan xabar topgach, xursand bo'lib, uni ko'rishni istab Majnun qabilasi tomon yo'l oldi. Qabila ahli bundan xabar topishib, mehmonni ochiq yuz bilan kutib oldilar. Majnun bilan Navfal bir-birlari bilan quchoqlashib ko'rishdilar. Ziyofat oqshomgacha davom etdi. Osmonda yulduzlar yuz ochganda, Navfal mezbonlar bilan xayrlashib o'z manziliga yo'l oldi. U yo'lda xursand bo'lib borar ekan, uyda qolgan Majnun noshod

edi. Lekin uning otasi g'oyatda xushnud edi. Chunki Navfal uning qabilasiga tashrif buyurishi bilan uni shod-u xurram qilibgina qolmay, aholi oldida uni aziz ko'rishini ham namoyish etgandi. U, Navfalning oldin ham Majnun bilan ko'rishib, uni maqsadiga erishtirish uchun Layli qabilasi bilan urush qilgani, o'g'li g'amini yer ekan, unga o'z qizini bermoqchi bo'lganini, bugungi tashrifi ham Majnunni ko'rishdan ko'ra, to'y haqida o'ylaganidan dalolat berishiga ishonch hosil qildi-da. «Endi men ham qabilam bilan birga uning manziliga tashrif buyurib, iloji bo'lsa to'y so'zini oraga solsak, rozi bo'lishsa, baxtidan quvonib, yo'q desa uyimizga qaytsak yaxshi bo'ladi», deb o'yladi. Keyin elining ulug'larini chaqirib, ular bilan maslahatlashdi. Ular qabila boshlig'i fikrini ma'qullashgach, borishi zaruriyatga aylandi. Majnun kuyov bo'luvchi yigit ekanini hisobga olib uni olib borishni ma'qul topishmadi. Hamma narsa tayyor bo'lgach, yarim kechada guruh Navfal uyi tomon yo'l oldi. Dashtdan o'tib ko'zlangan manzilga yetib kelganlarida, uy sohibi ularni izzat-ikrom bilan kutib olib, dam olishlari uchun joy ko'rsatdi. Mehmonlarni xursand qilish uchun borini ayamadi. Fursatni g'animat bilgan mehmonlar to'y haqida so'z ochdilar. Navfalga ularning gaplari yoqib tushdi. Shuning uchun bu takliflariga: «Men Majnun uchun g'am chekkanim tufayli uni farzandlikka ravo ko'rgan edim. Hozir ham o'sha so'zimda turibman. Sizlar qabilangiz tomon yo'l olgan chog'dan boshlab to'yga tayyorgarlikni boshlayman. Sizlar ham shunday qilasizlar, deb ishonaman. Men ortiqcha narsalarga orzumand emasman. Sizlar kuyovni olib bizning manzirimizga yetib kelsangiz, hozirgi fursatni qo'ldan chiqarmasangiz bo'ldi. Shunday shart bilan Majnunni o'zimga farzand qilayin», — deb javob qaytardi. Nikoh muddati tayinlangach, mehmonlar shod bo'lishib o'z manzillariga qaytishdi. Zamona qiladigan ishlardan ular bexabar edilar.

Qaysning otasi tanlagan odamlar Navfal manzili tomon yo'l olishgan tunda Majnun ko'zidan gulrang ko'z yoshlarini to'kib o'tirardi. Bir payt hajr o'ti uni beqaror qildi-yu, bexud bo'lib uydan chiqdi-da, dasht sari yugurib ketdi. Oh-faryod

urib borar ekan, oldidan bir suruv qo'y chiqib qoldi. Ularni haydab kelayotgan cho'pon ham tanishroq ko'rindi. U, Majnunni ko'rgach, muloyimlik bilan ahvolini so'radi. Majnun: «Ey qutlug' chehrali inson, Majnun seni qayerda ko'rgan ediki, yuzing oshno ko'rinyapti, so'zlaring unga davo bo'lyapti? Sen unga mehribonlik ko'rsatib, ardoqlayapsan?» deb so'radi. Cho'pon uning oyog'iga boshini qo'yib, shunday javob berdi: «Mening ishim cho'ponlik bo'lib, qo'y-u qo'zilar ni parvarish qilishdir. O'zim Layli qo'ylarini boqaman. Seni maktabda o'qiyotgan vaqtingda ko'rgandim. Ishqing alamlaridan ham xabardorman».

Majnun uning tovoniga bosh urib, etiklariga qoshlarini surtdi-da: «Sening so'zlaring tanimga jon bag'ishladi. Sen Isodek bo'lib o'lukni tiriltirib yaxshi mo'jizalar ko'rsatar ekansan. Yo'q, yo'q, cho'ponlikda Muso bo'lib, qo'lingdagi tayoq ham ajdarga o'xshaydi. Muso nima bo'libdi, sen g'am zulmatida panohim bo'lding. Endi meni hayot suvi tomon boshla: Laylimni uzoqdan bo'lsa ham ko'rayin. Hajrida juda bemorman, rahm aylagin, ko'p bemadorman», deb iltijo qila boshladi. Cho'pon dediki: «Oqshomgacha menga suhbatdosh bo'lg'in, biron chora izlab topib senga yordam ko'rsatay». Majnun uning aytganini qilib, bir yildek bo'lib ko'ringan o'sha kunni cho'pon yonida o'tkazdi. Quyosh g'arb tomon yuz qo'ygan chog' cho'pon qo'ylarini qabila tomon surdi. Bir qo'y terisini olib kelib, Majnunga «Buni ustingga yopib ol. Qo'yga o'xshab bu terini o'zingga kiyim qilgin-da, qaddingni egib yur. Layli qizlar bilan birga qo'ylarni sog'ishni tomosha qilish uchun keladi. Senga yaqinlashganida, qancha xohlasang, shuncha ko'raverasan», dedi.

Majnun terini ustiga mahkam qilib yopdi-da, qo'ylar ichida qaddini egib, to'rt oyog'lab borar ekan, qabilaga yetishgach, qizlar xuddi yulduzlarga o'xshab yugurishib chiqib kelishdi. Layli ular ichida oydek bo'lib ko'rinib turar, yori ishqida ko'p iztirob chekkanidan sochlari parishon, hijron o'tidan yuzlari qizargan holda edi. U Majnun turgan joyga yaqinlashganda, Majnun qattiq bir oh tortib, qo'ylar ichiga

yiqli. Bundan qo'rqib ketgan qo'ylar har tomonga qochishdi-da, uning o'zi yolg'iz qoldi. Layli bu o'tli ohni eshitib, ichi o'rtanib, kim ekanini bilish uchun unga yaqinlashdi. Ko'rsaki, qo'y terisi ichida o'zining sevikli yori yotibdi. Uni ko'rgan Layli ham oh urib, hushidan ketdi-da, yerga yiqli. Bu holatni ko'rib turgan qizlar qabila ahli bilib qolsa, ikkoviga ham yomon bo'lishini anglashdi-da, Laylini ko'tarishib, uyiga olib ketishdi. Ko'rgan voqealardan-hayratda qotib qolgan cho'pon nima qilishini bilmay turarkan, tuyalarini tez yurgizib kelayotgan ikki kishiga ko'zi tushdi. Ular Majnunni ko'rib tuyaga ortishdi-da, oyoqlarini mahkam bog'lab qo'yib, tuyalarni tez yurg'azib, yigit qabilasi tomon yo'l olishdi.

Qaysni uyga olib kirishgach, u o'ziga keldi. Otasi yana yig'lab pand-nasihat qilishga tushdi. U esa xijolat bo'lganidan otasining yuziga ham boqolmasdan, yuzini yerga qo'yanicha - otasining oyog'ini o'pib turib, mehriboni so'zlarini eshitib: «Gunohimni kechir, sening yaxshiliging mening panohimdir», - deb iltijo qildi. Uning uzr so'rayotganini ko'rgan ota: «Qilgan barcha ishlaringdan qaytib, nima desam, shuni bajarsang, shariat amrini qabul etsang, meni rozi qilgan bo'lasan», - dedi. Majnun olijanob, ehson-u muruvvat sohibi bo'lgan odamlardan bo'lib, hushi o'zida bo'lgan onlarida hech qachon odob doirasidan tashqari chiqmasdi. Shuning uchun Tangri va ota-onasi rizoligini tilab dediki, «Sening roziligingga qarab ish qilaman. Hukmingni ayt: uni bajarish shiorim bo'ladi». Otasi uning so'zlaridan xursand bo'lib, Navfal haqida so'z ochdi. Uning arablar orasida, faqat Arabistonda emas, hatto olamda yagona zot ekanini aytgach: «U sen uchun ko'p alamlar chekdi, taqdir bo'lmagani uchun oldin bu ish bo'lmadi, endi undan kechirim so'rab, tilagini bajarish senga qarzdır. Navfalning ham, otangning ham iltimosi sening unga farzand bo'lishingdir. Sohibjamol, boshidan oyog'i go'zal va dilkash, odob-u hayoli qizi bor ekan, qabilasi ham unga zor-u shaydo ekan. Uning visoliga yetishni istaganlarning son-sanog'i yo'q ekan. Mening roziligimni istasang, shu qizga uylanishga rozi bo'lgin», dedi. Majnun sukut saqlab,

so'zlamay turar ekan, otasi buni o'g'lining roziligiga yo'yib xursand bo'ldi-da, qabila ulug'larini uyiga chaqirtirdi. Nikoh uchun barcha narsalarni hozirlab, Majnunni yasatishib fursatni boy bermay, Navfal qabilasiga qarab yo'l olishdi. U ham to'yga tayyorlik ko'rib, xesh-u aqrabolarini chaqirtirgach, katta bazm uyushtirib, kuyov tomonni kutib oldi. Barcha shodlikka yuz burib, xursandchilik qilar, kecha-yu kunduz tinmay ichkilik ichishardi.

To'y ziyofati tugagach, kuyovni kelin bilan qovushtirishdi; taxt yasab, uning ustiga ko'rpa-to'shak solingan uyga ikkala yoshni olib kirishdi. Navfal uy yaqinidan odamlarni chetlashtirdi, atrofda hech kim qolmadi. Barcha uyquga yotgan mahal Navfalning o'zi uzoqroqda o'tirib may icharkan, bir payt xayoliga turli fikrlar kelib, uy yoniga yaqinlashib, kigizini astagina kesib, qarab tursa, qizi o'rnidan turib, Majnun oldiga keldi-da, uning qoshida yer o'pib so'z boshladi: «Ishq ichra yagonai zamona bo'lgan yigit, yuzingda mehri safo, egningda nuri vafo ko'rinib turibdi. Layli ishqida notavonliging, uning ishqida jahonga doston bo'lganligingni el ham biladi, menga ham ravshan, ko'nglingdan u qizning g'ami mustahkam joy olgani, bu ishq dilingdan o'chmasligi ayon. Uning borligida boshqa yorga, menga uylanayotganing ko'ngling o'tini sovutmoqchi bo'lganingdandir.

Otalarimizning roziligini olish uchun sen bu nikohga yo'l berding. Sen ishq mamlakatining shohi, ishq ahli o'tining ogohisan. Mening ham bir dardmand oshig'im bor, u ham dardim o'ti bilan kuyib yuribdi, men ham uni sevaman. Lekin qalblarimizdagi ishq o'ti yashirin bo'lib, mening ham, uning ham shaydologimizdan el bexabar. O'zing o'ylab ko'r: u yigit men bilan sening birga ekanligimizni eshitsa, bu kecha ahvoli qanday bo'ladi? Uning halok bo'lishi aniq-ku! Senga o'z sirlarimni ochdim, endi sen mening ham, bechora o'sha yigitning ham holimizga rahm qilib, xalq ichida meni sharmanda qilmay, bu yerdan chiqib ketsang. Bu voqeadan xabardor bo'lganlar ham sirimizdan ogoh bo'lishmasa, men xalq tiliga tushmasam, el menga ta'na qilmasa. Menga shunday

yaxshilik qilsang, pok Tangrim Laylini ham pok saqlab, vaslini senga nasib etadi, deb umid qilaman».

Majnun diliga bu so'zlardan ozor yetib, oshiq-u ma'shuqalar ahvoliga zor yig'lab shunday dedi: «Ey pokiza ishq sohibasi! Ishq-u mahabbatingga xursand bo'laver. Yoringga vafo shioring bo'lsin, Tangri hamisha yoring bo'lsin. Mening ichimga g'am-alam tushib vodiy-u tog'larni kezib yurardim. Men ham bo'layotgan bu ishlardan xursand emasdim. Sen menga yaxshilik qilding, ketish mening niyatim edi, ketsam ham senga minnatim yo'q», dedi-yu, qiz bilan og'a-singil bo'lishni va'dalashib, singlisidan uzr tilab duolar qilgach, o'rnidan turdi, eshikdan chiqdi-da, g'am dashtiga qarab yo'l oldi.

Navfal bu ajoyib holatni ko'rgach, may ichib mast bo'lgan kishilardek u yon-bu yon tebranib, uyga qarab yurdi, ko'rganlarini yodiga keltirar ekan, uyalib, voqif bo'lgan ishlarni ko'nglida asrashga ham, aytishga ham ilojsiz bo'lib, g'am chekardi. Uyning narigi tomonida esa qizning oshig'i bekinib, qo'liga o'tkir xanjar tutganicha, kuyov bilan kelin qovushadigan bo'lsa, ikkalasini o'ldirib, o'z ko'ksini ham chok etishni poylab turardi. Uning ishq ham pok bo'lib, ishq unga o'tni gulzor qildi. U Majnunni himmatiga ofarinlar aytdi, dilbarining vafodorligini ko'rgan oshiq yigit shodligiga chiday olmay, kelin turgan uyga kirdi-da yori bilan qovushdi. Ikki yor tongga qadar visol og'ushida bo'lishdi. Tong qushi nola qilib, kun yorisha boshlaganda, yigit yori bilan xayrlashib chiqib ketdi. Nikohga kelganlar shodlik bilan qiz-u kuyov qoshiga qadam qo'yanlarida uyda faqat qiz yolg'iz o'tirganini ko'rdilar – kuyov yo'q edi. Majnun qabilasidan bo'lgan kishilar uyalganlaridan o'limga ham rozi edilar. Bor ahvoldan xabardor bo'lgan Navfal esa gapirishga tili lol bo'lib, Majnun eliga uzr aytib: «Bu Tangrining taqdiri, taqdirga esa tadbir qilib bo'lmaydi, hech kim taqdirni o'zgartira olmaydi. Bu ish bizdan ham, sizlardan ham emas, o'g'ildan ham, qizdan ham emas», – deb barchani uzatdi-yu, o'zi yotib qoldi.

Hiylakor falak hazil qilgandek, hazil ham emas, behayolik qilib Majnunga kuyov bo'lishni buyurganida, Ibni Salom ham

uylanishni niyat qilib, kerakli barcha narsalarni muhayyo aylab, Layli qabilasiga ot surgan edi. U yerdagilar Ibni Salomni uyda orom olishga taklif qilib, u bilan kelgan odamlarning ham hurmatlarini bajo keltirishdi: bazm tuzib, ichkiliklar keltirib ziyofat qilishdi. Mehmonlar bir necha kun aysh-u ishrat qilishib, kuni bilan, hatto tunlarda ham mayxo'rlik bilan band bo'lishdi. Nikohni boshlash muddati yetib kelgach, qabilaning barcha ahli jam bo'lishib imom xatib kuyov bilan kelinni nikohlab qo'ydi. So'ng barchalari Layli uyi tomon yo'l olishdi va oyni ajdahoga topshirmoqchi bo'lishdi. Ibni Salom Layli qo'lini tutgan zahoti ajoyib bir ish yuz berdi – kuyov yurak o'ynog'i kasaliga muhtalo bo'lgan ekan, ichkilikni ko'p ichgan paytlarda jismiga iztirob tushib, nafas olishi qiyinlashib qolarkan. To'y chog'i haddan tashqari ko'p may ichgani tufayli shu dardi yana qo'zg'ab qolib hushidan ketdi-yu, o'lik kabi yiqildi. U xuddi hayot bilan vidolashayotgan ahvolda yotar ekan, to'y motamga aylangandek bo'ldi. Odamlar uni o'lgan deb o'ylashib, bir uyga olib kirdilar. Hamma kuyov boshiga yig'ilib, kelin bilan hech kimning ishi yo'q edi. Bechora kelin lol bo'lib o'tirar ekan, xayoli yuz xil fikr bilan band edi. O'zini o'ldirishga ahd qilib zaharli xanjarni qo'lida yashirib turardi. Raqib o'z muddaosiga yetishmoqchi bo'lsa, so'zsiz o'ziga xanjar urishga tayyor edi u. Ammo bu kechada falak hayratlanarli ish qildi: ikki sevishganni ajratib, har birini birov bilan juft qilmoqchi bo'ldi-yu, hech bir durni teshmadi. Yana bir hayratli ish shu bo'ldiki, bu ikki hodisa bir kechada yuz berdi. Alqissa, kuyov behol bo'lib yiqilgach, Layli balodan ozod bo'lib ko'ngli shodlikka to'ldi va oldida hech kim qolmaganidan xursand bo'lib, tashqariga chiqdida, qumlar ustidan yurib ketdi. U asta qadam tashlab, lekin dam olmasdan borarkan, og'zidan Tangriga shukrona so'zlari tushmasdi. Ancha yo'l bosib qabila ko'rinmaydigan joyga yetdi.

Bu chog' Majnun ham shu tomon kelardi. Bir-birlariga yaqinlashishgach, ikkalasining ko'ngliga iztirob tushdi. Layli o'z sevgilisini uning nolasidan anglab tanigan bo'lsa, Majnunga dilbari nasimi esib, firoq xavfidan qutuldi. Bir-birlari tomon

yugurishib yetishdilar. Hayhot, bunday visolni kim ko'rdi ekan? Bir-birlarini tanigan chog'danoq ruhlari badan uyidan joy oldi, ya'ni badanlari zor-u majruh (yaralangan) bo'lsa, ma'lumki, o'sha badanga ruh bo'ladi.

*Ikki guhar¹ o'rni bo'ldi bir durj²,
Ikki quyosh avj³ bo'ldi bir burj⁴.
Bir sog'ar⁵ aro tushub iki mul⁶,
Bir g'uncha aro butub iki gul.
Bir jismda ikki ruh o'lub gum,
Bir ko'z arosida ikki mardum⁷,
...Bu qand edi, ul zulol⁸ monand,
Jazb ayladi⁹ ul zulolni qand.
Bir suv edi ul hubob¹⁰ hosil,
Bir ol ila bo'ldi unga vosil¹¹.*

Falak bir lahza ularga mehribonlik ko'rsatib, ikkovlari vasi bilan shod bo'lishlari uchun zarur sharoitlarni yaratib berdi. Barcha hayvonlar-u qushlar uyqu og'ushida orom olishardi. Sayyoralar-u yulduzlar ikki sevishganning shodlik kechasini himoya qilib, ulardan ko'zlarini uzishmas, subh sovuq nafasini urmas, butun olam uyquda edi.

Ikki vafodor esa bir-birlariga tan-u jon misoli chirmashishib, bir-birlarining yuz-u qo'llari, oyoqlarini o'pishib, biri qulochini ochsa, ikkinchisi qo'lga yor sochlarini chirmab lazzatlanishardi. Ammo ne ish yuz bermasin, u poklikdan

¹ guhar – gavhar

² durj – quticha

³ avj – eng yuqori nuqta

⁴ burj – quyoshning yillik doirasidagi o'n ikki nuqtaning biri

⁵ sog'ar – may qadahi, may piyolasi

⁶ mul – may, sharob

⁷ mardum – qorachig'

⁸ zulol – tip-tiniq suv

⁹ jazb aylamoq – tortib, shilib olmoq

¹⁰ hubob – suv yuzidagi pufak

¹¹ vosil bo'lmoq – yetishmoq

uzoq emasdi. U ikki dilband visol og'ushida shunday shod ekanlar, tong yorisha boshladi. Layli «Bu yerda bo'lishni istasam ham, uyga borishim to'g'riroq bo'ladi», dedi-da, bir-birlarining oyoqlarini o'pib xayrlashishdi.

Ikki dilorom bir-birining vasliga yetishib murodlari hosil bo'lgach, biri qabilaga yo'l olib ketdi, ikkinchisi esa dashtda yolg'iz qoldi. Layli hech kimga sezdirmay o'z uyiga kirib oldi. Uning yori bilan topishganidan hech kim xabardor bo'lmadi. Bemor kuyov ko'zini ochib boshi ustida turgan odamlarga amori, ya'ni kajava keltirishini buyurdi, ular bu farmonni bajarishgach, unga o'tirib o'z uyi tomon jo'nab ketdi. Kuyov o'z kasalidan tuzalgach, yana kelib nikoh ishiga kirishishini bildirdi. Layli esa uyda qolib, yana hajr alamini torta boshladi. Dimog'i yor isidan bahra topgani uchun uning rohati buzilgan, beholliги yanada kuchaygan edi.

Vasl davlatiga yetishgan Majnun shu chog'gacha visol lazzatini totmagan, g'am o'tida kuyib vasl otinigina eshitardi, xolos. Vasl bilan joni yangilangach, hayot suvini mo'l-ko'l ichgandek bo'ldi. Lekin zamona bu hayot suvini to'kib tashlab, yana zahar to'la yuz jomni unga tutdi. Yana hajrga muftalo bo'lgan oshiqning holi avvalgisidan ham og'irlashdi. Ko'nglida yuz xil iltirob paydo bo'ldi-yu, yana Najd tog'i tomon yo'l oldi. Najd tog'ini yer ustidagi ikkinchi osmon deb atash mumkin edi. Cho'qqilari falakka yetadigan bu bahaybat tog' ustida daraxt-u ko'katlar ham o'smasdi, faqat toshlardan iborat bo'lib, oshiqlar uchun g'am-alam tog'i edi. Majnun uning ustiga yugurganicha chiqib bordi. Bu tog'ning cho'qqisini u o'ziga maskan qilib olgan bo'lib, u yerdan Layli qabilasi ko'rinib turardi. Ko'zi doimo shu qabilada bo'lib, u yerni tomosha qilish bilan o'z dardiga chora topar, u yerda ko'tarilgan tutunni ko'zlariga surma deb bilardi. Tog' cho'qqisidagi o'z manziliga olov tezligida yugurib chiqdi-yu, yana qabilaga ko'zini tikkanicha, o'z-o'zi bilan so'zlasha boshladi. Atrofida vahshiy hayvonlar, qushlar paydo bo'la boshladi. Ular ichida Majnun yoqtirgan bir jayron bo'lib, ko'zi bilan bo'yni nozik, jismi chaqqon, devona yigitga yor-u

oshno edi. U Majnunga mehribonlik ko'rsatib, bo'ynidan quchar, yuzlariga yuzini surtib erkalanar, qulog'i bilan ko'z yoshlarini artib, tuyoqlari bilan jismini qashirdi. Jafokash yigit esa uni erkalar ekan, qulog'iga shunday deb so'zlardi: «Sening ko'zlaring Layli ko'zidek sehrli, nozik oyog'ing uchi yorilgan qamish qalamning o'zginasi, tuyog'ing esa qalam uchidagi siyohga o'xshaydi. Xuddi xat yozish uchun bandlik qamish qalamni yo'ngandeksan. Ushbu qalaming bilan Layli qabilasi tomon yo'l olib, agar yorim bahor chog'i sayrga chiqqan bo'lsa, sen tomonga yo'li tushib qolsa, uzoqdan turib atrofidan aylangin-da, har o'n qadamda tuproqqa yuzingni qo'y. Men yuzimni sening yuzingga surtay, ko'zimni ham ko'zingga surtay. Sayrda u bilan birga bo'l, qay tomon yo'l olsa, gul-u lolalar orasida bekinib, u yetib kelganida, oyog'iga yuzingni, qadami tuprog'iga ikki ko'zgingni surtgin. Hazin yig'lab, mening g'amimni unga oshkor qil, dil dardlarimni mungli ko'z yosh to'kib unga bayon qil!»

Majnun kiyik bilan shunday so'zlashar, qushlar bilan boshqacharoq suhbatlashar, har bir hayvonga shu tarzda o'zining g'amgin qissasidan hikoya so'zlardi. Ko'nglida yor visoliga orzu-havas yashar, lekin bu havas xayolgina edi. Layli bilan bo'lib o'tgan visol onlarini yodiga olar ekan, dili shodliklarga to'lardi.

Majnunning yarim kechada Navfal uyidan chiqib dasht tomoniga ketganini bilgan ota-onasi el oldida uyalishganidan g'am ostida qolishdi. O'sha zahotiyuq uy tomon yo'l olishdi, yetib borishgach, otasini isitma tutib, to'xtovsiz terlab, to'shakka mixlanib qoldi. Har xil muolajalar qilishsa ham, foyda bermadi. Tabiblarning mahorati ham kor qilmay, isitmasi pasaymadi. Dardi og'ir bo'lgani sababli, ahvoli borgan sari yomonlashib, oxiri jon omonatini topshirib, qorong'i maskan sari yo'l oldi. Qabila ahli aza tutib, oh-faryod chekdilar. Bundan xabar topgan kekxa onasi bir tomondan o'g'lining dard-u g'ami, ikkinchi tomondan yostiqdoshining alami bilan iztirob chekib eri ortidan boqiy dunyoga yuz tutdi. El unga ham aza tutib, qora kiydi. Ularni o'sha qabilaning go'ristoniga dafn etdilar.

Najd tog'ini o'ziga maskan qilib olgan Majnun ota-onasining vafotlaridan bexabar edi. Bir kuni ichini qayg'u bosib, ko'zi uyquga ketdi. Tushida ajoyib bir voqeani ko'rdi: ikkita kaptar bir uyda bola ochibdilar, jo'jaga qanot chiqqach, u birdan havoga parvoz qilibdi. Buni ko'rgan ikkala kaptar uni uyasiga olib kelish chun osmonga parvoz etishibdi. Jo'jani topgan bo'lsalar ham, u o'jarlik qilib uyiga qaytmas emish. Ikkovlari noumid bo'lib inlariga qaytayotganlarida, yuqoridan ikkita burgut uchib kelib, ikkovini yeb qo'yibdi. Bu tushni ko'rgach, Majnun ko'zini ochdi-yu, qonli ko'z yoshlarini to'ka boshladi. Tushiga ta'bir istab, uni o'z holatiga qiyosladi-da, ota-onasi o'lganini, hayoti quyoshi qora bo'lganini bildi. Tog'dan pastga qarab sel singari shoshilib, seldek ko'z yoshlarini to'kib, qabilasining mozorigacha oh-faryod urib yugurdi. U yerda yangigina yasalgan ikki qabrni ko'rib, jismi zorini chaqin urgandek bo'ldi. Boshiga tuproq sohib, ko'kragiga toshlarni ura boshladi. Otasining mozoriga boshini qo'yib fig'on chekdi: «Ey sahro ahlining azizi, faqat dasht emas, Makkadan Shomga qadar barcha el sening rahmating dasturxonidan bahramand edi. Arablarning eng ulug' kishilari ham sening dastingdan shikast topardi. Lekin sen mendan shikast topding. Ko'ngling g'amimda noshod bo'lib, umring men tufayli barbod bo'ldi. Meni shodlik uchun tilagan eding, lekin men tufayli yorug' chirog'ing o'chdi. Meni tilab qancha diramlar' sochding-u, men tufayli alamdan boshqa narsa ko'rmading. Qaysi til bilan sendan uzr so'ray, sening aytganlaringni qilmadim, ruhingdan nechuk kechirim so'ray? Meni tashlab ketib, ustimga g'am tog'ini qo'yding. So'ngaklarimni bir-bir ushatib, tanimni tuproqqa qorishtirding. Yulduzim har qancha qora bo'lib, toleim baxtsiz bo'lsa ham, saxovat ko'rsatib, meni kechirgil, ruhingni kechiruvchim qilgin!»

Keyin Majnun onasi qabri oldiga borib, yoqasi o'rniga ko'ksini pora qilib, yerni ko'z yoshlari bilan dengizga

¹ diram – kumush tanga

aylantirdi. Bahor bulutidek o'kirib, o'z yuzlariga ura boshladi. So'ng alam bilan shunday deb faryod urdi: «Ey jonim qiblası, qiblamning nuri! Jonimning shodligi, ko'zimning chirog'i, ko'nglimning rohati-yu fikri xayolim oromi! Sen Ka'bam esangda, men mayxonani istab, tavof qilmadim, atrofingda aylanib sayr etmadim. Qalbingga har doim iztirob solib, Ka'bamni xarob ayladim. Mening Ka'bam xarob bo'ldi, endi Tangriga ne deb javob beraman? Mehrimga ko'nglingdan joy berib, beshigimni qo'llaring bilan tebratding. Har kun meni o'ylab qayg'u chekding, meni deb tunlari uyqung harom bo'ldi. Kechalari tinmay yig'lab fig'on qilganim ko'zlaringga uyqu bermasdi. Kunduzlari-yu kechalari mening dardimda tinmay, yemak-ichmakni ham unutib qo'yarding. Bir luqma non yeganingda ham, uning menga sut bo'lishini o'ylarding.

Koshki edi chekkan bu azoblardan qadding egilib, ko'rpa-to'shak qilib yotganingda, men qaddimni egib qoshingda tursam edi, qul kabi o'g'illigimni qilsam edi. Bunday og'ir kunlarda boshingda hozir bo'lolmadim, shafqat bilan qo'llaringni silab, ko'zlarim bilan yo'llaringni supurolmadim. Sendan tun-u kun judo bo'lib, bevafoqlik qildim, dardingga davo bo'lolmadim. Jannatdan joy olgan ruhing mendan shod emasligini bilaman, shu zulmning o'zi menga yetib ortadi. Bechoraman, boshqa nima qilay, dardimga qanday chora topay?!» Shunday fig'on qilganicha, boshini yerga urarkan, yana hushidan ketib yiqildi.

Hayot kuyi, go'zalligidan mahrum bo'lgan Majnun endi ota-onasidan ham judo bo'ldi. Uni yor dog'i o'rtab kelayotgan bo'lsa, ular ustiga ikki mehribonining dardi ham qo'shildi. Alam ustiga alam ichida qolgan bechora go'ristonni vatan qilib oldi. Yotadigan joyi xilxona bo'lib, olam unga go'yo qorong'u go'rdek tuyulardi. Har kuni hushini yo'qotib nola-yu fig'onlar qilar, o'zini yuz g'amga duchor etardi. O'z joniga jafolar qilib, o'z-o'ziga aza tutardi. Ota-onadan ayrilish ikki dog' bo'lsa, hijron ushbu ikki o't ustiga quyilgan yog' edi. Muncha g'am-u halo yig'ilgach, Majnun yotib qoldi. Dardi shunchalar kuchli ediki, u o'zi yotgan joyidan qo'zg'alolmasdi.

Boshi ustiga yovvoyi hayvonlar-u qushlar, kiyiklar to'planib turishardi.

Bu payt Layli ham g'am-alam ichida iztirob chekardi. Majnun visolidan shodlikka to'lgan qiz yana hijronga duch keldi. Majnunning ota-onasi vafot etganini eshitgan Laylining dardiga dard qo'shildi. Chunki yuz bergan barcha voqealarga o'zi sabab bo'lganini yaxshi bilar edi. U tinmay yig'lar ekan, shunday so'zlar bila nola qilardi:

*«Ey kajrav¹ sipelri² xudroy³,
Zulmungdin roy-u yuz tuman voy!
Jonimg'a necha sitam qilursen,
Ko'nghumga nasib alam qilursen.
... Layliyi zaif-u benavoni,
Yuz dard-u bulog'a muhtaloni
O'thurmak ila ham etmayin bas,
Hajr o'tig'a solmoq o'ylakim xas.
Bu Layli edi, nedur xayoling,
Ermas edi hiylapesha zoling⁴.
Sovrulg'asiz, ey ravanda⁵ aflok,
Qo'zg'alg'asiz, ey nujumi⁶ bebok⁷.
Jismimni qatil⁸ qildingizla!
Jonimni zulil⁹ qildingizla!
Jismim gardin uchurdi olum,
Ey charx, arimadimu¹⁰ gunohim?!*

¹ kajrav – teskari yuruvchi

² sipelr – falak, osmon

³ xudroy – o'zboshimcha

⁴ hiylapesha zoling – hiylagar keksang

⁵ ravanda – kezib yuruvchi

⁶ nujum – yulduzlar

⁷ bebok – beparvo

⁸ qatil – o'ldirmoq

⁹ zalil qilmox – xo'rlamoq

¹⁰ arimoq – pok bo'lmox

Bu qayg'u azoblarim yetmagandek, yorimning iztiroblari ham boshimga tushdi. Uning ota-onasi o'lib, men ham motamda qoldim. Agar u qattiq alam chekayotgan bo'lsa, mening dardim unikidan ikki barobar kuchliroqdir. Unga ota-onasining g'ami yetgan bo'lsa, bu – mening ham g'amimdir. Laylini furqat balosi qiynayotgan bo'lsa, buning ustiga ikki Majnuncha mashaqqati ham bor. Unga umr zaruriyati qolmadi, shuning uchun jondan kechsam ajab emasdir».

Shunday so'zlarni faryod urib xitob qilar ekan, nola o'ti haddan oshib, jismida isitma paydo bo'ldi. U o't xuddi quyoshning botar chog'idagi haroratiga o'xshardi. Guldek yuzi terga botib, isitma o'tidan qizarib ketdi.

Onasi qizining bu ahvolini ko'rib iztirob chekardi, jigari kabobga o'xshab kuyardi. U, Laylining otasini xabardor qilgach, qizining holatidan u ham qattiq tashvishga tushdi. Ota-onasi, dugonalari tabiblar chaqirib keldilar. Iso nafasli hakimlar har qancha davo qilishsa ham, isitma pasaymasdi. Kundan kunga dardi kuchayib, bosh og'rig'i dam-badam zo'rayib borardi. Shu holda yotar ekan: «U motam asiri (Majnun) dard tufayli o'lim oldida emish. Go'riston ichida zor-u behol bo'lib o'lgan kishidek hayotdan uzoqlashayotganmish. Goh o'zida, gohida behush bo'lib, ko'zlari o'likdek nursiz ekan, o'z motami bilan jismi zaif-u, sening darding bu jisimidan jonini tortib olayotgandek. Unga g'am ustiga motam qo'shilib, sensiz ishi motam ustiga motam ekan, joni g'am bilan darddan poymol bo'lib, holi haddan tashqari xarob ekan», degan so'zlar qulog'iga chalindi. Bu gaplarni eshitgan Laylining bir o'ti ming bo'lib, o'limi yaqinlashardi.

Kuz shamolining ohi yetib, bo'stonlar yuzini sarg'aytirardi.

Yaproqlarning yuzlari sarig' og'riqqa uchragan kishilarnikidek sarig' tusga kirdi. Har qaysi barg bemorlardek yer to'shagiga yotib oyog'ini uzatib oldi. Daraxtlar ham titrashga tushib, kuchli shamollar chamanlarni talon-taroj qilishga kirishdi.

Layli husn bog'i bo'lib boshidan oyog'igacha jannat guli edi. Uning dardi nasimi tezlashib, bo'stonning barglari to'kila boshladi. Kasallik husni shohini g'amgin qilgach, u o'z

tutqunlarini ozod qilib yubordi. Faqat bitta kabutargina uchib ketmadi. Bu olamni tark etish onlari yaqinlashganini sezgan parivash uyni xoli qoldirishlarini so'radi-da, so'ng huzuriga onasini chaqirtirib unga shunday murojaat qildi:

«Ey joningni menga bag'ishlagan onajonim! Bu xasta jonim sening joningga sadqa bo'lsin. Mening bor mashaqqatlarimni o'z ustingga olib, ko'p dard-u alamimga qolding. Ming yil tirik bo'lib xizimatingni qilsam ham, bu yaxshiliklaringni qaytara olmayman. Endi gulim xazonga uchrab, gulistonimga sovuq kuz shamoli yetishdi, bu chamanni tark etish zarur bo'lib qoldi. Vidolashish chog'i yetib kelgan ekan, dilimdagi dardlarimni sendan yashirishim to'g'ri bo'lmaydi. Bilganlaringga sen madero, chora qilding. Endi men senga sirlarimni ochay. Omonatimni topshirib, tuproq sari yo'l olar ekanman, aza ochma, ko'z yoshlaringni ko'p to'kma, yuzlaringga urib yaralab, ruhingga azob berma, deb aytishim befoyda. Shuning uchun sendan bularni emas, boshqa bir narsani iltijo qilaman. Motam kunlari qattiq azob chekib, yuzingni tirnab qonga botirma, ko'p qora kiyim kiyma, iloji boricha, sabr qilishga intilgin, o'zingga dalda, taskin ber. Tangri senga sabr bersin». Onasiga ko'plab duolar qilgach, yashirinchu bu so'zlarni ta'kidladi: «Bu motam elga oshkor bo'lgach, dasht-u sahro ahliga ham yetib boradi. Shubhasizki, mening tog'-u dashtlarda shamoldek kezib yurgan g'aribi zorimning qulog'iga bu so'zlar eshitilgach, hodisadan xabar topib, ruhi mening ruhimni istab, tezda buyoqqa keladi-yu, quyosh kabi mening boshimga yetadi. Ayрилиq dardidan qutulib, elga ishq qanday bo'lishini ko'rsatib tuprog'imga tuprog'ini qo'shadi. Ruhini menga topshirib, tani jonsiz bo'lib yerda jismi zori yotsa, hurmatini qilib yonimga yotqizgil. Uning sharif jismi pok bo'lgani uchun ko'z yoshlaring bilan yuvsang ham arziydi. Ginani unutib, unga yaxshilik va mehribonlik ko'rsatgin-da, jon pardasidan kafan qilgin va ana shu kafanga meni ham o'ragin. Unga farzangdingdek munosabat ko'rsatib, farzanding bilan birga uyquga yotqizgin-da, ikki ruh bir-biri bilan qo'shilgach, bir tobutga solgin».

Layli ushbu soʻzlarni tugatdi-yu, «Majnun» deganicha jon berdi. Onasi bu kunni koʻrib bir ovoz chiqardiki, u osmonning bagʻrini teshib oʻtgandek boʻldi. Qizining boshidan aylanib, tovoniga koʻzlarini surtar, goʻyoki kipriklari bilan uni qitigʻlab, «Uyqu vaqti emas-ku hozir, koʻzlaringni och, oyoqlaringni qimirlatib, soʻzlagin», – degandek uygʻotmoqchi boʻlardi. Titrab, yigʻlab qizini mahkam bagʻriga bosib, yuzlarini yuzlariga qoʻyar, koʻz yoshlaridan uning ruxsoriga suv urar, goʻyo suv bilan seskanib, zora uyqusidan uygʻonib ketsa, degandek boʻlardi. Lekin uning barcha harakatlari zoye ketdi, oy yuzli goʻzal qizi uyqudan koʻz ochmadi. Uygʻonishidan umidi uzilgan ona oppoq sochlarini yoyib oh-faryod koʻtardi, sochlarini yulib, yoqalarini yirtar, tirnogʻlari bilan yuzini oʻyar, oʻyilgan yaralar oʻrnidan oqqan qonlar koʻz yoshlariga qoʻshilib buloq suvlaridek oqardi. Nola qilar ekan: «Juda qattiq uxlab golding-ku, boʻtam! Koʻzingni och, havo musaffo, qizlar gulshanda sayr qilib yurishibdi, barchalari bogʻda aylanib seni kutishmoqda. Turli taqinchoqlar taqib yasangan dugonalarining sening yoʻlingga boqib turishibdi. Jinalak sochlaringni ochib, iforlarini olamga tarqatay, koʻzingga surma surtib, yuzlaringni qizil elik bilan gulgun qilay, shakardek lablaring ostiga, yuzingga xol qoʻyay, ustingga gulrang koʻylaklar kiydirib, gulshanga yuboray, qizlar bilan u tomonga borgan. Senga Majnun ham intizor boʻlib, bogʻ ichida figʻon chekib turibdi. Sen kechga qolgach, u seni istab bu tomon kelib seni soʻrasa, nima deb javob beraman? Ham meni, ham uni zor qilma, uning oldida meni sharmsor etma».

Ona bu soʻzlari bilan jahonni gʻam-gʻussaga botirdi-yu, ohi bilan osmonni qorongʻi qildi. Tashqarida otasi boshyalang holda yoqasini yirtib, koʻksiga toshlarni urar, yolgʻiz otasi emas, qavm-u qarindoshlari, butun qabila ahli aza tutishib, oh-faryod chekishardi.

Bu payt Majnun yalangʻoch holda bir qabr ichida yotardi. Layli ogʻir betob boʻlib qolgach, u ham kasal boʻlib yiqilgan edi. Maʼshuq bemor boʻlganda, oshiq halok boʻladi. Majnun behol boʻlib yotarkan, Layli goh tushida, goh xayolida

namoyon bo'lardi. Layli ajal qo'lidan qadah ichgan, ya'ni bu olam bilan vidolashgan chog'da ko'ngli birdan simob kabi titrab ketdi-da, qulog'iga shunday bir ovoz eshitildi:

«Ey dard-u balo askarlarining podshosi! Hozir yotishning vaqti emas, o'rningdan tur. Pokiza bog'ingga kuz keldi, chirog'ing tong shamoliga uchradi. Bulbulligingni ko'rsatmoqchi bo'lsang ham elga ko'rsat. Yoring safarga tayyor holda hamrohini kutib turibdi. Hamrohligingni ko'rsatasanmi yo u oy sensiz safarga yo'l olaversinmi?»

Devona bu so'zlarning ma'nosini darhol anglab yetdi-yu, tani nihoyatda behol ekanligiga qaramay, yotgan joyidan qoplon kabi sakrab turib, qabila tomon tez yugurib ketdi.

Chaqmoq kabi yelib borarkan, visol kuyini kuylagan holda ko'z yoshlarini yomg'irdek sochardi. Mehri o'ti jahonni yoritar, ko'nglida o'lim xavfi ham yo'q edi. Uning atrofida yovvoyi hayvonlar ham sakrab borishar, odamlarning ba'zilar Majnun holatidan, ba'zilar esa hayvonlar ofatidan qo'rquvda edilar. Majnun Layli eshigiga qadam qo'ygach, hayvonlar tashqarida qolishdi. Devona yigit ostonadan dadil kirdi va uy ichida yotgan sevgilisiga ko'zi tushdi, uning oldiga borib yoniga yotdi-yu jon taslim qildi. Uyga kirgan qabila ahli bu holatni ko'rib hayratdan qotib qolishdi. Ularni dafn etish zaruriyati tufayli bu holatda qanday ish tutish haqida maslahatlasha boshladilar. Barchalari dedilarki:

*«Bu ikki g'amnok,¹
Har shoyibai² fasoddin³ pok,
Kim umrlarida ishq qotil,
Qilmay nafase alarni xushdil.
Hajr ichra to'yub ramida⁴ jondin,
Armon bila bordilar jahondin.*

¹ g'amnok — g'amgin

² shoyiba — kamchilik, nuqson

³ fasod — buzqlik

⁴ ramida — hurkkan

*Chun ruhlarig'adur nihoniy,
Jannatda risoli jovidoniy'.
Netgay qo'shulub iki badan ham,
Go'r o'lsa ularg'a bir, kafan ham.
Vasl o'ldi chu ruhlarig'a hosil
Tufroqqa tufroq o'lsa vosil»².*

Bu fikr barchaga ma'qul tushdi. Laylining vasiyati ham shunday ekanligi ularga ayon edi. So'ng kerakli hamma narsani tayyorlab, marhumlarni mashhur kishilardek yasatishib, ikkovlarini – jonsiz kelin-u o'lik kuyovni bir tobutga solishdi. Ikki jism bir kafanga, yo'q, yo'q, ikki ruh bir badanga kirdi. Bir tobut ichidagi ikki dilorom dugona bodom kabi, yo'q, yo'q, ikki dona emas, bitta dona kabi edi. Dugona ikki badan bo'lsa, har hirining kafani boshqa-boshqa bo'lsa, bu dona ikki bo'lakdan iborat bo'lgan, shunday bir a'zo ediki, donadek ikki badan dona qobig'i kabi bir kafanga o'ralgan edi.

Shundan so'ng tobutni qimmatbaho chiroyli guldor matolar bilan bezatishib, mozorgacha boshlari ustida ko'tarib borishdi, so'ng tobut bilan ikki dilraboni qabr ichiga olib kirib tuproqqa qo'ydilar-da, qorong'u uydan chiqdilar. Oy bilan kun yuzini bulut yashirdi, go'r bitta edi, shuning uchun bitta qabr yasashdi. Ishq ahliga umid sham'i o'chdi, chunki oy bilan xurshid yer ichiga kirishdi. Ishq eliga shoh ham qolmadi, husn ko'kida oy ham qolmadi. Laylining ota-onasi, qabila ahli va qarindoshlari bilan har kuni ikki mahal yig'ilishib bu qabr boshida yig'i-sig'i qilishardi. Yillar o'tib, ular ham birin-ketin tuproqdan orom topishdi.

¹ jovidoniy – abadiy

² vosil – yetishgan

Adabiy-badiiy nashr

LAYLI VA MAJNUN

Muharrir

Dildora EShONXO'JAYEVA

Badiiy muharrir

Bahriddin BOZOROV

Musahhah

Zilola ASQAROVA

Kompyuterda sahifalovchi

Feruza BOTIROVA

Bosishga 12.01.2012 y.da ruxsat etildi. Bichimi 84x108 1\32.

Bosma tobog'i 2,125. Shartli bosma tobog'i 3,57.

Garnitura «Bodoni Cyr+Uzb». Gazeta qog'oz.

Adadi 1000 nusxa. Buyurtma № 311.

Bahosi kelishilgan narxda.

«Yangi asr avlodi» NMMda tayyorlandi.

Litsenziya raqami: Al № 198. 2011 yil 28.08 da berilgan.

«Yoshlar matbuoti» boshmaxonasida bosildi.

100113. Toshkent, Chilonzor-8, Qatortol ko'chasi, 60.

Murojaat uchun telefonlar:

Nashr bo'limi – 278-36-89; Marketing bo'limi – 128-78-43

faks — 273-00-14; web-saytimiz: www.yangiasr.uz

internet-do'kon: www.yangidayr.uz e-mail: info@yangiasr.uz

"YANGI ASR AVLODI" TAQDIM ETADI:

Alisher Navoiy.

"Sab'ai sayyor". 94 bet.

Adadi 1000 nusxa.

Yumshoq muqovada.

Alisher Navoiy «Xamsa»sining to'rtinchi dostoni bo'lmish "Sab'ai sayyor" asarining qisqacha nasriy bayoni ifoda etilgan mazkur kitobchada shoh Bahrom va uning Dilorom bilan munosabati tahliligina emas, shuning barobarida shoh va uning kanizi o'rtasidagi yuksak, samimiy va pokiza muhabbat tarixi batafsil yoritib berilgan.

Alisher Navoiy.

"Farhod va Shirin". 84 bet.

Adadi 1000 nusxa.

Yumshoq muqovada.

Alisher Navoiy "Xamsa" sining ikkinchi dostoni bo'lmish "Farhod va Shirin" asarining qisqacha nasriy bayoni ifoda etilgan mazkur kitobda shahzoda Farhod va Shirin o'rtasidagi sof ishqiy munosabatlar bilan birgalikda, muhabbatga erishish yo'lidagi mashaqqatli mehnat, sabru toqat va ularni yengib o'tish asosida baxtga yetish kabi mavzular chiroyli talqin qilib o'tilgan.

Xudoyberdi To'xtaboyev.
"Shirin qovunlar mamlakatida".
Adadi 2000 nusxa.
Qalin muqovada.

Xudoyberdi To'xtaboyevning "Schrli qalpoqcha" kitobini o'qigansiz. O'sha kitob qahramonlari orasida Akrom degan bola ham bor edi. Hoshimjon Ro'ziyevning yaqin do'sti.

Ushbu fantastik-sarguzasht romanda Akromjon o'z sarguzashtlarini davom ettiradi. Shirin qovunlar mamlakatini har xil illatlardan tozalash maqsadida Schrgar Iblis bilan jang qiladi. Bu kurashda unga ustozlari Dar Darja va Schrli qalpoqcha yordam berishadi.

Xudoyberdi To'xtaboyev.
"Jannati odamlar".
Adadi 2000 nusxa.
Qalin muqovada.

Ushbu qissani eng avvalo mehribon bobojonlar suyuqli nabiralari o'qib bersinlar, so'ngra suyuqli nabiralari yonboshlab yotgan bobojonlariga o'qib bersinlar. Har ikki tomon qissaning "mazasini shimib" turguncha, endi buvijonlar asaldek shirin qizlariga o'qib bersinlar. Keyin muallifga "Ey Xudoyberdi bobo, o'zingizning bobongiz bilan ertakehi enangiz haqida yozibsiz, nega mening bobom bilan ko'zoynak taqqan buvijonim haqida yozmabsiz. nega, nega, nega" degan mazmunida xat yozib, bobojoni aytgan mataldan, buvijoni aytgan ertakdan bittadan qo'shib jo'natsinlar.

Umid Ismoilov.

“Ertaklarda matematika”.

Adadi 5000 nusxa.

Yumshoq muqovada.

O'quvchilarning bunday masalalar ustida ishlashlari ularning tafakkur doirasining kengayishiga, quvvai hofizasining kuchayishiga olib keladi. Negaki, barcha jumboqli, qiziqarli masalalar zukko insonlarning hayotiy tajribasidan kelib chiqqan.

O'zbek xalq ertaklari.

“Sehrli ertaklar”. 236 bet.

Adadi 1000 nusxa.

Qalin muqovada.

O'ramizda bolaligida ertak eshitmagan odam bo'lmasa kerak, chunki o'zbek xonadonida ertak aytishni bilmaydigan kattalarning o'zi yo'q. O'zbek xalq ertaklarida ezgulik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, adolatparvarlik va haqiqatparvarlik kabi umuminsoniy qadriyatlardan tashqari oila muqaddasligi, ota-ona qadri, farzandlarning o'zaro bir-birlariga mehmuhabbatli bo'lishlari, shuningdek, odob-ahloq va boshqa insoniy fazilatlar haqida ham so'z boradi.

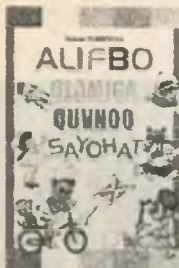
Umid Ismoilov.

"O'ylab top va o'ynab top". 64 bet.

Adadi 1000 nusxa.

Yumshoq muqovada.

Kitobda maktab yoshigacha bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan boshqotirmalar o'rin olgan. Ular bolalarni chuqur mantiqiy fikrlashga va zehni o'tkirlashga yordamlashadi.

Kavsar Turdiyeva.

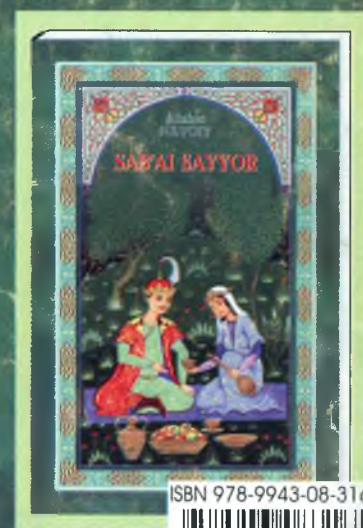
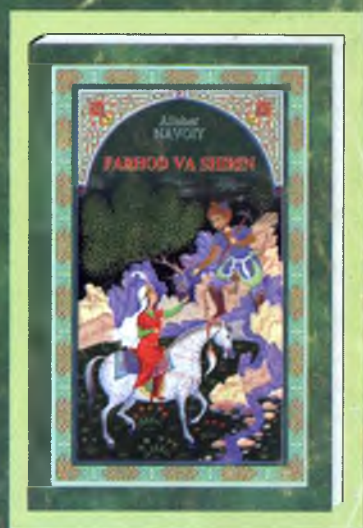
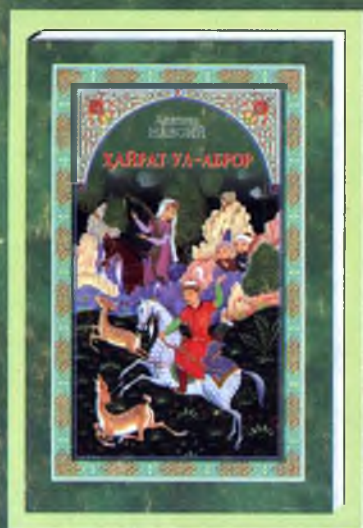
"Alifbo olamiga sayohat". 32 bet.

Adadi 1000 nusxa.

Yumshoq muqovada.

Kavsar Turdiyevaning bolajonlarimiz uchun atalgan navbatdagi tuhfasini ularni maktabga tayyorlash borasidagi zarur manba ekanligi bilan alohida ahamiyatga egadir.

«YANGI ASR AVLODI» nashriyot-matbaa markazi
taqdim etadi

ISBN 978-9943-08-316-5

